

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Хрестоматія

Частина друга: Теорія партійних систем

Укладач:
доктор політичних наук, професор
Монолатій Іван Сергійович
iwan.monolatiy@gmail.com

Івано-Франківськ
2020

ТЕМА 8

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ.

Питання:

1. Формування теорії партійних систем.
2. М. Дюверже та Дж. Сарторі – засновники вчення про партійні системи.
3. Сучасні напрямки вивчення партійних систем.

Вступ

У сучасному суспільстві важко уявити політичне життя без існування політичних партій, оскільки саме партії змушують його рухатися, бути не сталим, а динамічним. Натепер у світі налічується понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх лавах близько сотні мільйонів членів та, мабуть, ще більше число прихильників. Партії – це своєрідна запорука прийняття вірних рішень, оскільки вони одночасно є вираженням інтересів суспільства та засобом їх реалізації. Однак, це можливо лише за умови, якщо політичні партії мають реальну вагу у суспільстві, можуть вільно конкурувати у боротьбі за державну владу. Таким чином, головною складовою політичних відносин є стосунки між партіями, які виявляються саме на терені відносин до державної влади.

Механізмом міжпартійної взаємодії, а також партій з державою та іншими складовими частинами політичної системи є партійні системи. Вони надають стабільності цій системі і залежать за своїм характером від історичних і політичних традицій країни, особливостей її економічного життя, гостроти соціальних конфліктів тощо.

Передусім, важливо визначити поняття партійної системи. Її потрібно розглядати як суспільний феномен. Варто зазначити, що відсутність загальноприйнятих критеріїв визначення даного поняття приводить дослідників до різноманітних підходів та оцінок, що неминуче призводить до виникнення теоретичних проблем формування партійної системи.

Сьогодні існує досить багато визначень поняття партійної системи – більше, ніж сто. Це само по собі вказує на чисельність критеріїв, які використовуються при аналізі партійних систем. Деякі вчені під партійною системою розуміють «сукупність політичних партій, які існують у країні, незалежно від форм діяльності та ступеня інституалізації згідно з чинним законодавством» або «сукупність політичних сил, представлених у парламенті, або таких, які прагнуть до представництва у ньому». Інша група дослідників схиляються до думки, що партійна система це «право партій на формування власної системи правління», а також «сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, що виявляються у спільній боротьбі або суперництві за владу у суспільстві».

Наведені визначення партійної системи є дещо вузькими, оскільки вони визначають лише певні компоненти партійної системи. Доречніше було б визначити дане поняття як «сукупність політичних партій, відносин між ними, між партіями і державою, їх характер, умови діяльності, погляди на базові цінності політичної культури суспільства та ступінь узгодженості у цих поглядах, що реалізовані у прийнятих ними ідеологічних доктринах та формах і методах практичної політичної діяльності».

Отже, узагальнюючи думки науковців, можемо сказати, що партійна система – це політичний простір, який складається з політичних партій та упорядкованої певним чином сукупності відносин між собою та іншими елементами політичної системи суспільства.

З'ясування суті поняття партійна система вимагає використання як інституційного, так і функціонального підходів, а також співставлення різних точок зору. Існують також специфічні ознаки партійної системи.

По-перше, це існування політичних партій (в окремих випадках – однієї), оскільки саме вони здійснюють вагомий вплив на реалізацію політичної влади у державі.

По-друге, це наявність певним чином впорядкованих на нормативно організованій основі відносин між політичними партіями, зв'язків між ними у боротьбі за владу і контроль за діяльністю владних структур.

По-третє, це існування взаємин між політичними партіями та іншими інститутами політичної системи суспільства: встановлення контактів із установами держави, суспільними об'єднаннями та електоратом. Ці ознаки і визначають певну партійну форму існування державної влади.

Таким чином, партійна система представляє собою організований за участю партій спосіб реалізації політичної влади, і є важливим структурним елементом політичної системи суспільства.

Партійна система в сучасних умовах постає як закономірний і необхідний атрибут демократії. Дієва партійна система створює умови для адекватного відображення суспільних інтересів, забезпечення ефективного народовладдя. Однак у багатопартійній системі досить важко визначити належність партій до партійної системи. Підставами для включення партій до партійної системи є причетність партії до здійснення владних повноважень та відображення значних політичних інтересів суспільства. В умовах розгортання політичної модернізації суспільства і функціонування партійної системи, як одного з провідних суб'єктів цього процесу, суспільні відносини, поступово вдосконалюючись, набувають неантагоністичного, конкурентного характеру. Партійна система в кожному конкретно взятому суспільстві, є показником модернізованості суспільства, рівнів його політичної культури і політичної соціалізації, а також ефективності діяльності державно-владних структур.

1. Формування теорії партійних систем.

Діапазон трактувань поняття «партійна система» надзвичайно широкий: від обмеження партійної системи лише взаємовідносинами між самими партіями до встановлення зв'язку з усією системою владних відносин у країні. Наприклад, німецькі дослідники У. Андерсен і В. Войке пропонують досить вузьке трактування партійної системи як «взаємопов'язаності відносин між сукупністю партій». В сучасній українській партології поступово утверджується думка, що сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв'язків не тільки між партіями, а й між партіями та державою (Ю. Шведа, М. Примуш, Л. Дунаєва, М. Вегеш). Влада як об'єкт міжпартійних відносин з'єднує партії в певну цілісність, владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб'єктами партійної системи.

Тому в партійну систему включаються лише ті з партій, які:

- а) виражають значні інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян;
- б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію;
- в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, визначаємо партійну систему як сукупність політичних партій, які, відповідно до чинного законодавства та волі виборців, є представленими в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою.

Залежно від числа партій М. Дюверже виділив:

- однопартійні (неконкурентні) системи, які поділяються на деспотичні та демократичні різновиди;
- багатопартійні (конкурентні) – з однією домінуючою партією, двопартійні та мультиміжпартійні системи.

Класифікація партійних систем Ж. Блонделя ґрунтується на врахуванні двох змінних – кількості партій та їх положення в партійній системі. В результаті вчений виділив чотири типи партійних систем:

- двопартійна;
- система двох з половиною партій;

- багатопартійна з домінуючою партією;
- багатопартійна без домінуючої партії.

На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набрала класифікація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. При класифікації партійних систем Дж. Сарторі оперує щонайменше двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. У результаті вчений запропонував семичленну класифікацію партійних систем:

1. Однопартійна система властива авторитарним і тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією, їй характерне конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій. Прикладами існування такої партійної системи були Італія у 20–40-х роках XX століття, Німеччина у 30–40-х роках XX століття, а також СРСР у 20–80-х роках XX століття. Сьогодні однопартійна система існує в Лівії, на Кубі та деяких країнах Африки.

2. Партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система) характеризується наявністю декількох політичних сил і панівним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Усі інші партії мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії. «Квазібагатопартійність» також породжує тенденцію до поєднання партійного та державного апарату, хоча й не в такій мірі, як при «чистій» однопартійності. Будучи одним із варіантів однопартійної, така система не створює умов для реалізації різноманітних ідей та інтересів, що призводить до її кризи. Гегемоністська партійна система характерна для тоталітарних і авторитарних політичних режимів. Партійна система з партією-гегемоном була типовою для соціалістичних країн Східної Європи у 50–80-х роках XX ст. Зараз така система діє в Китайській Народній Республіці, де існують кілька мікроскопічних (за китайськими мірками) партій, які або взагалі не беруть участі в політичному житті країни, або функціонують відповідно до лінії Комуністичної партії Китаю.

3. Система з домінуючою партією (партійна система домінування). Система домінування передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу (понад 20 років) перемагає на виборах і одноосібно формує уряд. Система домінування характеризується демократичним політичним режимом, стабільністю однопартійного урядування і малоефективністю опозиції. Така система існувала, наприклад, у Японії з 1955 по 1995 рік, коли правлячою силою постійно була одна партія: Ліберально-демократична за назвою і консервативна за змістом діяльності.

4. Двопартійна система. Характерні риси біпартизму: демократичний політичний режим; наявність кількох політичних партій; існування двох партій, значно пріоритетніших за інші; формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах; впливовість опозиційної партії, яка програла вибори. Біпартизм дозволяє забезпечити відносну стабільність влади, оскільки створюється однопартійний уряд, який у своїх діях не обтяжений коаліційними угодами. Класична модель двопартійної системи склалася в США (Республіканська партія і Демократична партія) і Великобританії (Лейбористська партія і Консервативна партія).

5. Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму. Ознаки: наявність у країні багатьох політичних партій; представництво в парламенті лише кількох партій; репрезентація в уряді деяких із представлених у парламенті партій; відсутність позасистемної опозиції; демократичний політичний режим. У цій системі домінують доцентрові тенденції, що означає, що головний напрям конкуренції розміщується на відрізку лівоцентризм—правоцентризм. У результаті система набуває схильності до адаптації і консенсусного стилю здійснення політики. Тип систем поміркованого плюралізму охоплює країни із 3—5 конкурентними партіями. Наприклад, сучасні ФРН, Бельгія, Данія, Швеція.

6. Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму. Ознаки: демократичний політичний режим; наявність багатьох політичних партій; гострота ідеологічних розмежувань між ними; присутність серед опозиційних партій позасистемних; наявність

двосторонньої деструктивної опозиції; функціонує декілька політичних партій, об'єднаних у два чи більше крупних блоки, які сприяють консолідації політичних сил, подоланню різкої роздробленості політичних сил; формування уряду партіями центру — лівого чи правого. Крайні партії, що виступають проти існуючої системи, не можуть прийняти участь в урядовій коаліції. Сучасну партійну систему України відносять до системи крайнього плюралізму.

7. Атомізована система. Для цього типу партійної системи характерними є: демократичний або авторитарний політичний режим; незначна впливовість усіх партій; присутність серед опозиційних партій позасистемних; формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції; відцентрові тенденції суттєво домінують над доцентровими, що об'єктивно веде до слабкості політичного центру; наявність безвідповідальної опозиції, досить характерним є політика надмірних обіцянок. Атомізована система найменш стабільна та найменш ефективна з усіх партійних систем. Вона здатна до несподіваних стрибків як у бік стабільних партійних систем, так і в бік однопартійної диктатури. Атомізований тип партійної системи був характерний для багатьох постсоціалістичних держав з 1989 до середини 90-х років.

Практика свідчить, що не існує єдиного стандарту в оцінці того чи іншого типу партійної системи, хоча важливою основою порівняння їх функціонування залишається чутливість політичної системи до соціальних запитів і потреб населення, можливість включення в процес прийняття рішень різних соціальних груп, здатність населення до демократичного контролю за діяльністю правлячих еліт.

Розвиток партійних систем відбувається під впливом багатьох чинників: традицій та особливостей історичного розвитку суспільства, його економічної, політичної і соціальної структури, етнічного та релігійного складу населення країни тощо. Вплив усіх цих чинників досліджується у рамках двох основних підходів — соціетального та інституційного.

Соціетальний підхід розглядає становлення і розвиток партійних систем через призму соціально-політичних поділів (ліній соціального і політичного розмежування). На думку німецької дослідниці А. Реммеле: «Розмежування – це довгострокові структурні конфлікти, які призводять до появи протилежних позицій, що їх представляють конкурентні політичні організації». Саме партії виступають важливим інструментом розробки та впровадження у політичну систему гострих, конфліктних проблем суспільного розвитку.

Для вивчення формування суспільно-політичних розмежувань та їх об'єктивації на рівні партійної системи слід звертатися до історичної ретроспективи. Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками.

Сучасна політична наука не обмежується фіксацією лише чотирьох традиційних ліній соціально-політичних конфліктів. Російський дослідник Г. Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С. Ліпсета і С. Роккана. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір «місто – село» та вимір «підтримки режиму».

Про важливість того чи іншого соціально-політичного поділу свідчить представництво у владі партій, які є виразниками інтересів сторін конфлікту. Приміром, в сучасній Німеччині конфлікт цінностей та політичних орієнтацій громадян проявився в розмежуванні за віссю «схід – захід», в диференціації партійних систем східних та західних земель. Виявлення основних ліній соціально-політичних розмежувань має важливе значення для визначення структури та характеру міжпартійної конкуренції.

Для аналізу формальних умов функціонування партій, механізму взаємозв'язку між партійною та державно-владною системами застосовують інституційний підхід.

Серед основних інституційних факторів, які впливають на розвиток партійної системи, слід назвати: форму правління, форму державного устрою, тип політичного режиму, структуру парламенту, тип виборчої системи, норми правового регулювання.

Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М. Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт у десятках країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, які згодом дістали назву «соціологічних законів»: «1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 8) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій». На становлення двопартійної системи великий вплив справляє своєрідний психологічний фактор виборчої системи – виборці віддаватимуть голоси за крупні політичні сили, які мають реальні шанси на успіх. Звідси відсутність практичного інтересу у масового виборця до нових і слабких партій.

Підмічені закономірності не є абсолютними, про що заявляв сам М. Дюверже, а визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій і, зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою та обмеженим впливом партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення.

Цікаву залежність між інституційними факторами розвитку партійної системи відмічає американський дослідник М. Уоллерстайн. Шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчих систем із парламентською та президентською формами правління виокремив чотири варіанти взаємодії партій та влади: 1) парламентська форма правління з мажоритарною системою забезпечує сильний уряд і обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська система з виборчою системою відносної більшості: поєднання біпартизма з слабким впливом партій на прийняття рішень; 3) парламентська модель із системою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом та парламентом.

Отже, партійна система фіксує якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій встановлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом, представляючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь у її здійсненні чи впливає на цей процес. Кількість партій, особливості їх державно-владного представництва та ступінь впливу конкретних партій на прийняття політичних рішень дозволяють виокремлювати чимало різновидів партійних систем. А комплексний підхід при аналізі факторів розвитку партійних систем, врахування соціальних та інституційних чинників дозволяє визначити тенденції, закономірності становлення та функціонування партійних систем на сучасному етапі.

2. М. Дюверже та Дж. Сарторі – засновники вчення про партійні системи.

Французький вчений **МОРИС ДЮВЕРЖЕ** як принциповий критерій класифікації партійних систем застосовує кількість існуючих у державі політичних партій – номерну класифікацію. Це один із способів класифікації партійних систем, який як принциповий критерій класифікації застосовує поняття кількості партій. Вчений пропонує поділяти системи на однопартійні, англосаксонську двопартійність та багатопартійні. Однак, дана класифікація мало придатна, бо є надто загальною й не вказує на відмінності, які існують між конкретними партійними системами.

М. Дюверже запропонував класичний в літературі поділ на системи однопартійні, англосаксонську двопартійність та багатопартійність. Ця класифікація є недосконалою,

оскільки, скажімо, партійні системи континентальної Західної Європи належало б зачислити до категорії систем багатопартійних. У цій групі опинилися б такі відмінні за своїм характером системи, як, наприклад, багатопартійна італійська та австрійська. А Велика Британія у цій класифікації виступає самотнім прикладом двопартійності. Це загалом надто загальна пропозиція щодо класифікації, яка стирає відмінності що існують між конкретними партійними системами.

Оскільки між партійними та виборчими системами існує тісний взаємозв'язок, то виборча система впливає на формування типу партійної системи. Вона зумовлює появу того чи того типу партійної системи, оскільки лише через підтримку на виборах відбувається легітимація партійних мас, що відіграє вирішальне значення у становленні партійної системи.

В сучасних демократичних країнах можливе існування лише дво- або багатопартійної системи. Завданням і одночасно проблемою нових незалежних країн у процесі трансформації є вибір вірної виборчої системи, що б забезпечила формування та діяльність адекватної партійної системи, яка б, у свою чергу, слугувала гарантом політичної стабільності суспільства.

М. Дюверже сформулював «три соціологічних закони» щодо впливу виборчої системи на кількість партій у суспільстві й на відносини між ними, тобто на партійні системи. Він констатував, що виборча систем впливає на політичне життя суспільства головним чином за допомогою партій.

Емпірично соціолог установив, що мажоритарна система виборів веде до двопартійної системи; голосування в один тур містить стимули до формування двопартійної системи, за якої створення коаліцій не є закономірністю, а голосування в два тури – до двоблокової багатопартійної системи. Виборні посади при цьому є досить привабливими, тому основною метою партій є отримання перемоги на виборах. Це характерно як для президентської, де формуються двоблокові коаліції, так і для парламентської форми правління, за якої діє біпартійна система. Таким чином, у країні формується така партійна система, партії якої мають досить гнучкі позиції і прагнуть до взаємних контактів і пропозицій.

Як правило, мажоритарна система відносної більшості формує монолітну партійну більшість у парламенті, а також однопартійний кабінет. Внаслідок цього з'являється стабільний уряд, який, спираючись на парламентську більшість, проводить послідовну політику щодо управління державою. Така система сприяє ефективному функціонуванню політичних інститутів, посилює «вертикальні» аспекти демократії. Це частково гарантує політичну стабільність, оскільки стабільність уряду не може повністю гарантувати стабільності політичного курсу, який може різко змінюватися при приході до влади опозиційної партії.

Однак, навіть за умов мажоритарної виборчої системи можливе формування так званої малопартійності, коли представлені партії небагаточисельні. Невеликі партії та групи отримують можливість брати участь у формуванні коаліцій для блокування найбільш популярного кандидата у першому турі і у різноманітному співробітництві перед другим туром. Такі коаліції не є стійкими, тому і виникають певні проблеми після виборів: розбіжності у поглядах, постійна конкуренція, які не можуть забезпечити політичної стабільності.

При пропорційній виборчій системі, яка складається з чисельних партій, що мають жорстку внутрішню структуру, досить важко досягти однозначної парламентської більшості і сформувати однопартійний кабінет. Партії не залежать одна від одної, тому така система використовує коаліційний принцип діяльності парламенту та коаліційний тип уряду, засобами якого є переговори, компроміси, недовгострокові та слабкі коаліції. Це призводить до слабкості урядів, їх нестабільності, до дрібного політиканства, партійних торгів, непропорційного впливу дрібних партій. Однак, за певних умов коаліційний принцип може демонструвати відсутність різких змін в уряді, що надає політиці держави успіху і співдіє довготривалій політичній стабільності.

Варто зазначити, що є суттєвий негативний аспект даної виборчої системи для посткомуністичних партій: дана виборча система стимулює появу мультипартійної структури, а політиків – до пошуків розбіжності в поглядах, оскільки це може послугувати створенню нової політичної партії. Введення ж процентного порогу для обмеження впливу мілких партій призводить до інших проблем. Це дає привід сумніватися у тому, що для пострадянських країн дана виборча система є ефективною, оскільки головною проблемою таких держав є величезна кількість мало чисельних партій.

Однак, за умови, що у країні ще не сформувалася багатопартійність і певна партія й досі утримує владу, пропорційна виборча система може бути досить непоганим вирішенням. З іншого боку, при вірному впровадженню і дотриманню законодавства даний тип виборчої системи може гарантувати зменшення кількості маловпливових партій та консолідацію політичних сил.

Варто зазначити, що для пострадянських країн характерна змішана виборча система, яка на думку деяких авторів є досить ефективною, оскільки вона здатна забезпечити конфігурацію політичних сил у парламенті відповідно до співвідношення сил у суспільстві на час виборів, реалізуючи переваги та певною мірою долаючи недоліки мажоритарної та пропорційної систем. Змішана виборча система базується на комбінації елементів пропорційної та змішаної систем, за якої прихильники «малих партій» змушені голосувати за провідні партії. Таким чином, малопартійність повністю виключається.

Отже, соціологічні закони М. Дюверже – це гіпотези, сформульовані однойменним французьким соціологом, які встановлюють залежність між типом виборчої системи та характером партійного керівництва. Вчений стверджував, що мажоритарна виборча система породжує двопартійну систему, яка сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна система – багатопартійну систему, яка ускладнює його реалізацію.

На думку М. Дюверже в системах більшості функціонує: а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які беруть участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними; б) психологічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії побоюючись «втрати» своїх голосів. Однак очевидно, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим, ніж про це говорить М. Дюверже. Крім цього більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи коли мова йде про стабільні демократії. У результаті виборча система постає у демократичному політичному укладі швидше як наслідок, ніж як причина. Мажоритарна виборча система стабілізує та продовжує існування вже існуючої двопартійної конкуренції, але її не можна розглядати як виключне джерело двопартійності, а значить і стабілізатора партійного керівництва.

Американський соціолог і філософ італійського походження **ДЖОВАННІ САРТОРІ** (нар. 1924 р.) при побудові своєї типології партійних систем передбачав дві змінні: кількість партій, що змагаються (форма партійної системи) та ідеологічна дистанція між ними (механізм партійної системи). В результаті він запропонував чотирьохелементну типологію конкуруючих демократичних партійних систем: система домінуючої партії, двопартійна система та два варіанти багатопартійної системи – помірної поляризації та поляризована.

У висновках Дж. Сарторі з'являється кілька особливо важливих категорій, з яких принаймні дві вимагають пояснень – категорії дво- та багатопартійності та ідеологічної дистанції. Визначення партійної системи як біполярної чи багатополарної вказує на кількість «центрів» в її рамках, навколо яких відбувається політична конкуренція. Йдеться не про кількість партій, а про групу партій – «ідеологічну родину», яка диктує основи політичної гри. Так звана біполярна система має два такі центри. Прикладом може бути хоча б партійна система Великої Британії, де Консервативна партія обіймає праву позицію політичного спектру, а Лейбористська – ліву. Політичний центр є слабим і не становить загрози для двох великих партій. У цій версії біполярності обидва поля репрезентовані конкретними політичними партіями, а альтернатива для однопартійного кабінету є іншою, також однопартійною. Біполярна система може також виступати в умовах існування більш

фрагментаризованої форми партійної системи. Наприклад, у скандинавських системах існують два ідеологічні центри, однак кожний з них представлений не однією, а кількома партіями. В результаті виникають коаліційні кабінети і такий же характер має політична альтернатива – інший коаліційний кабінет. Політична конкуренція приймає біполярні форми. У багатопартійних системах існує більше ніж два центри, які приймають рішення в рамках політичної системи. Другою важливою рисою у типології Сарторі є категорія ідеологічної дистанції між політичними центрами (ступінь поляризації). Коли лівий чи правий центри партійної системи творять значну ідеологічну дистанцію, чи не вистачає консенсусу стосовно основних засад політичної гри, то в результаті публічна думка представляє всілякі можливі (в т.ч. і крайні) ідеологічні погляди і тоді маємо справу з поляризованою системою. Інтенсивність політичного конфлікту є тоді дуже сильною, а шанс розв'язання їх шляхом консенсусу дуже малий. Біполярні системи мають, звичайно, тенденцію схилятися до центру партійного спектру. У результаті партії уподібнюються собі (як програмно, так і ідеологічно). Домінує тоді модель доцентрової конкуренції, а результатом є процес деполітизації партійної системи. Багатополярні поляризовані системи мають сильний центр; переважає модель відцентрової конкуренції. Спостерігаємо значну радикалізацію партійних лозунгів, малі шанси вироблення поміркованих напрямків політики, а також появу екстремальних програмних пропозицій (поляризація).

Спрощену схему типології партійних систем Дж. Сарторі можна представити так: 1) однопартійна система, 2) гегемоністська партійна система, 3) система домінуючої партії, 4) двопартійна система, 5) багатопартійна система поміркованого плюралізму, 6) багатопартійна система поляризованого плюралізму (екстремально поляризована), 7) система роздрібненої партії.

Отже, Дж. Сарторі обґрунтував тезу про те, що партійна система виникає при наявності більш ніж однієї партії. Можна співвідносити єдину партію з державою і обговорювати феномен «партійно-державної системи», включаючи в це обговорення і властивості партії, проте, – як вважає вчений, – однопартійних систем не існує. Теза Дж. Сарторі сьогодні надзвичайно активно дискутується іншими дослідниками партійних систем. Всі вони сходяться на тому, що партійна система, як і всяка інша, складається з частин, які взаємодіють і становлять єдине ціле. Виходячи з цього, Лейн і Ерссон визначають партійну систему як «сукупність політичних партій, що діють у країні на основі відповідної організаційної моделі, яку характеризують властивості партійної системи». Але з приводу питання, які саме властивості концептуально є важливими для теорії партійних систем, серед вчених немає єдності.

Незважаючи на те, що дослідження політичних партій дуже близьке до дослідження партійних систем, концептуальні та теоретичні засоби, які при цьому застосовуються, є різними.

Згідно із висновками М. Дюверже, партійна система – це особливий тип взаємних зв'язків між певними її рисами, такими наприклад, як кількість партій, їх відносні розміри, домінуюча схема творення коаліції, географічна локалізація.

У розумінні Дж. Сарторі, партійна система – це система взаємної діяльності, яка є результатом конкуренції поміж партіями. Вона спирається на взаємозалежності партій, на тому, що кожна партія є функцією (у математичному розумінні) інших партій і реагує (в конкурентний спосіб чи ні) на поведінку інших політичних партій.

Таким чином, партійну систему можна визначати як: конфігурацію політичних партій, які або конкурують, або співпрацюють між собою на підставі стабільних поглядів, які підлягають процесові інституціоналізації, визначають взаємні зв'язки між ними як на виборчій так і на парламентській арені; система взаємних зв'язків між партіями, які приймають рішення з приводу існування самої системи; система коопераційно-конкурентних зв'язків між партіями, принциповою ціллю яких є перенесення та реалізація суспільних інтересів у рамки державного процесу прийняття рішень; система зв'язків, оформлена на різних політичних рівнях: виборчому, парламентському та організаційному.

3. Сучасні напрямки вивчення партійних систем.

Напрямки зміни конфігурації партійних систем на основі виявленого певними дослідниками явища розмерзання партійних систем називають тенденціями трансформації сучасних партійних систем.

Тенденція 1. Ми є свідками формування нового типу поділу суспільства (матеріальні цінності проти постматеріальних), який в майбутньому може стати базою і початком для появи нової політичної структури.

Тенденція 2. Нова система цінностей поступово стає характерною для постіндустріального суспільства, змінюючи його ставлення до політичного та соціального оточення. Традиційна структура поділів є настільки еластичною, що після впровадження певних адаптаційних змін (наприклад програмних чи організаційних) може вибрати нові цінності і зробити їх частиною політичної боротьби (в т.ч. виборчої). Це означає, що усталізована і організаційно зінституціоналізована структура соціополітичних поділів може розвиватися. Новий суспільний поділ стає більш усталізованим, ніж попередні, більше того, він сам стає знаряддям стабілізації, пропонуючи громадянам багато можливостей, які можуть бути інтегровані в рамки соціальної та політичної систем.

Тенденція 3. Політичні партії з'явилися як результат різниці західних суспільств, підносячи існуючі соціальні поділи до рангу поділів соціополітичних. З часом, однак, стають вони суб'єктами, які ведуть своє власне політичне життя. Їх мобілізаційні можливості виросли над конкретними поділами, опосередковано спричиняючи затирання групових (класових) протиріч.

У контексті другої та третьої гіпотез вписується думка Сміта про те, що зміна соціополітичного поділу загалом не мусить спричинити зміну партійної, чи тим паче політичної системи.

Стосовно сучасних напрямків вивчення партійних систем, то у складеному А. Лійпхартом списку відзначені такі властивості:

- 1) мінімальні вирашні коаліції;
- 2) тривалість існування уряду;
- 3) ефективна кількість партій;
- 4) кількість проблемних вимірів;
- 5) непропорційність результатів виборів.

Інші вчені додають до цих характеристик міжпартійну конкуренцію та нестійкість виборчих симпатій. Щоб визначити дійсно суттєві характеристики партійної системи, Лейн і Ерсон зробили факторний аналіз набору з 14 показників, виділених на основі пропозицій Лійпхарта, на матеріалі 272 виборів в 16 європейських країнах з 1920 по 1984 рр. і дійшли до висновку, що європейські партійні системи мають п'ять головних вимірів:

- 1) подрібненість – тобто коливання в чисельності та силі одиниць, які складають партійні системи;
- 2) функціональна орієнтація – тобто відмінності між традиційними буржуазними, релігійними та етнічними партіями;
- 3) поляризація – тобто коливання в ідеологічній дистанції між партіями по ліво-правій шкалі;
- 4) радикальна орієнтація – тобто відмінності в ступені впливу лівих партій;
- 5) змінність – тобто відмінності в сумарній мобільності між партіями.

Учені також зробили висновок про те, що основна проблема, яка виникає при вивченні партійних систем, полягає в аналізі змін виділених характеристик. Ці зміни можуть бути результатом як довгих часових тенденцій, так і швидких (навіть раптових) змін. В останні роки вимірювання динаміки партійних систем стало однією з основних тем порівняльної політології. Однак спроб пояснити цей процес значно менше. За словами Рейтера, існуючі спроби будуються на використанні понять «розростання держави, неокорпоратизму, засобів масової інформації, нових політичних проблем і розколів, труднощів у функціонуванні держави, постіндустріалізму». Достатньо показовою для цього напрямку дослідження є робота

Інглхарта стосовно постіндустріалізму та нової політики. У роботі Погунтке не лише виокремлені основні елементи нової політики, але й висловлена гіпотеза про п'ять можливих способів її впливу на партійні системи: виникнення нових соціальних рухів, ріст впливу малих партій, відхід частини прихильників традиційно лівих партій до постматеріальних партій, відчуження носіїв «нової політичної свідомості» від політики та їх відмова підтримувати традиційні партії, створення нових партій. Поняття партійна система досить широко застосовувалося як незалежна змінна при порівняльному аналізі ефективності політичних систем. Здійснений Пауелом (молодшим) аналіз 28 партійних систем, які функціонували в 1965-1975 рр., виявив кореляцію між високим рівнем підтримки екстремістських партій і урядовою нестабільністю та масовими безчинствами. У більш пізній роботі ученого співвідношення між рівнем підтримки екстремістських партій та нестабільністю, з одного боку, і свавіллям, з іншого, розглядаються окремо. Однак Лейн та Ерссон виявили лише непрямий вплив роздрібненості та поляризації партійної системи на соціальне свавілля і урядову нестабільність. Найбільш розробленою теорією, яка розглядає партійні системи, є теорія виборчих систем, де партійні системи найчастіше виступають як залежні змінні.

Основи цієї теорії були закладені в другій частині книги М. Дюверже, де був сформульований так званий соціологічний закон М. Дюверже, який стверджував, що одномандатні округи та вибори за системою звичайної більшості породжують двопартійну систему, а пропорційна виборча система веде до формування багатопартійності. Бле також дає огляд «дискусії» про виборчі системи і доповнює його моделями, які пояснюють їх наслідки. Розглядаючи аргументи на користь пропорційного представництва, учений відзначає, що ця система «не викликає явної переваги над системою простої більшості в плані забезпечення політичного порядку в зрілих демократіях, а в нових демократіях вибір пропорційного представництва достатньо ризикований». Крах комунізму й поява міжпартійної конкуренції в Східній Європі привели до того, що проблема впливу виборчих систем на партії набула особливої актуальності. Лійпхарт став головним адвокатом пропорційного представництва та багатопартійності в цих державах. Вчений стверджує, що пропорційна система й парламентаризм краще справлялись із завданнями «представницького правління, захисту інтересів меншості, політичної участі виборців і контролю за безробіттям», ніж альтернативні системи, засновані на принципі відносної більшості. Ця теза зазнала різкої критики зі сторони Квейда, який виступив на захист системи відносної більшості: «Система простої більшості змушує політичні партії, що змагаються між собою, приймати установку на формування політичної більшості. У результаті партії схильються до поміркованості, до пошуків примирення, до згладжування гострих кутів – словом, до готовності робити ще до виборів те, здатність до чого після виборів викликає захоплення Лійпхарта». Приєднуючись до Квейда, Лердірет писав, що в «умовах системи простої більшості партії тяжіють до поміркованості, так як це дозволяє їм отримувати голоси тих, що відкладають свій вибір на останній момент». У відповідь на критику Лійпхарт вказував, що багато країн вибирали пропорційну систему, щоб адаптуватися до нових соціальних розколів, що країни з пропорційною системою, досягли більших успіхів в економічному розвитку, що системи відносної більшості часто породжують штучну більшість, що є недемократично. Доки велись ці наукові суперечки, країни нової демократії впроваджували різні виборчі системи. Хоббінг і Паттерсон, описуючи складну виборчу систему Угорщини, яка поєднує елементи пропорційного представництва та системи відносної більшості, загалом висловлюються на користь останньої і проти чисто пропорційної системи. Аналіз ситуації в Польщі привів Ясевича до висновку про те, що головне джерело неприємностей – не пропорційна система, а відсутність зрілих партій, хоча й аргументи Лійпхарта не були ним підтримані. Пізніше Лійпхарт використав аналіз запроваджених в Угорщині, Польщі та Чехословаччині виборчих систем для перевірки висловленої Рокканом гіпотези, згідно з якою зміцнілі буржуазні партії кінця минулого століття (як і комуністичні партії в кінці 1980-х рр.) віддавали перевагу пропорційному представництву тому, що бачили в ньому

засіб збереження хоч якоїсь влади в умовах тиску зі сторони нової хвилі виборців. Лійпхарт робить висновок, що ця гіпотеза знаходить своє підтвердження, принаймні в Польщі, де дійсно була прийнята достатньо радикальна форма пропорційного представництва. Описана вище полеміка щодо наслідків різного роду виборчих систем велася поза рамками якоїсь широкої теоретичної схеми. Між тим Катц пропонує дедуктивну теорію, «яка пояснює проблемні орієнтації, ідеологічні стилі та структурну узгодженість представлених в парламенті партій». В основі його теорії лежить положення про те, що «партійна організація в парламенті являє собою продовження організації, яка вела виборчу кампанію, а тому повинна мати такі ж структурні характеристики, як раціонально організована кампанія», яка підпорядковується виборчій системі. Стосовно виборців та передвиборчої конкуренції Катц висуває дванадцять гіпотез, між ними дві такі: «1) в умовах пропорційної системи з великими виборчими округами партії будуть більш ідеологізованими, ніж в умовах системи відносно більшості», 2) партії, які конкурують між собою в малих округах, будуть переважно орієнтуватися на персоналії лідерів і патронаж, тоді як партії, які конкурують у великих виборчих округах, будуть схильні до проблемної орієнтації». Катц перевіряв свої гіпотези двома способами, екстенсивним – на основі залучення міжнародних даних, та інтенсивним, який включав детальний аналіз партій Великої Британії, Ірландії та Італії. В обох випадках гіпотези витримали перевірку. Розроблена вченим теоретична структура дозволяє пояснити відмінності між партіями, які діють в умовах різних виборчих систем.

Отже, досліджуючи формування партійних систем, важливо визначити основні підходи щодо класифікації партійних систем, оскільки спірним є питання чи підходить західна класифікація партійних систем до тих партійних систем, які виникли у процесі трансформування посттоталітарних країн. Більшість дослідників погоджується, що на сучасному етапі цілком очевидно, що класовий критерій класифікації партійних систем, який домінував у радянській науці, не витримує серйозної наукової критики. Немає і не може бути такої партійної системи, яка б була прямим відображенням класової структури суспільства. «Чисті» класові партії – явище майже неіснуюче, тому що кожна партія прагне до розширення своєї соціальної бази, тому партійні системи визначаються не лише класовим складом населення, але і його національним складом, релігійним світоглядом, тощо. Сьогодні як базова приймається так звана модифікована класифікація (або двомірне планування), яка представляє собою поєднання кількісного та якісного критеріїв.

Під *кількісним критерієм* розуміють кількість партій, що беруть реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади. За цією ознакою партійні системи поділяються на одно-, дво- та багатопартійні (або однопартійні системи та системи з більш, ніж однією партією). При цьому зазначається, що, партійна система це не арифметична сума всіх існуючих партій, а сукупність піше тих із них, які мають суттєвий вплив на прийняття політичних рішень (так звані «доречні партії»). Звичайно, розрізняють двотиповий та багатотиповий поділ партійних систем за кількісною ознакою. Під *якісним критерієм* розуміють якісні характеристики політичних партій («сила партій», їх «коаліційний потенціал», «сила залякування» (потенціал шантажу), ступінь та характер конкурентності партійної системи (в першу чергу – наявність чи відсутність організованої опозиції), характер політичного режиму.

Сьогодні при характеристиці багатопартійних систем найприйнятнішою є така класифікація партійних систем:

- домінантна, як характеризується наявністю переважаючої партії, яка за підсумками виборів незмінно залишається при владі протягом десятків років;

- двопартійна (біпатризм) - дві найбільші, найвпливовіші партії в країні поперемінно внаслідок виборів здійснюють владу;

- трипартійна, яку ще називають двох-з-половинною (2,5) партійною системою і яка характеризується тим, що жодна з двох найбільших партій країни самостійно не може сформувати уряд, а тому потребує для цього підтримки третьої партії, значно меншої від них, але яка постійно представлена в парламенті;

- чотирипартійна або двоблокова, що відзначається наявністю правого та лівого блоків партій, що змагаються між собою за владу;
- партійна система обмеженого або поміркованого плюралізму, при якому відсутні антисистемні партії двосторонньої опозиції і якому притаманна орієнтованість на участь в уряді, коаліційних кабінетах, незначна ідеологічна різниця між партіями;
- партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму, якій властиві наявність антисистемних партій, двосторонньої опозиції зліва і справа, стан перманентного конфлікту між опозицією зліва і справа, сильне ідеологічне розмежування між ними;
- атомізована (мультипартійна) партійна система, яка навіть не передбачає необхідності точного підрахунку числа партій, оскільки тут виникає поріг, за яким кількість партій вже не має значення.

ЛІТЕРАТУРА:

- Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М., 1993.
- Безродний Є. Ф., Уткін О. І. Історія політичних вчень. Навчальний посібник / Є.Ф. Безродний, О.І. Уткін. – К., 2006.
- Бекназар-Юзбашев Т. Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях / Т. Б. Бекназар-Юзбашев. – М., 1988.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997.
- Кочетков А. П. Политические партии и партийные системы / А.П. Кочетков // Вестник МГУ. Серия 12: Политические науки. – 1998. – № 6.
- Лейпхарт А. Партийные системы. Двухпартийные и многопартийные системы / А. Лейпхарт // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. I. – М., 2004. – С. 27–49.
- Меркотан К. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій / К. Меркотан // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 1. – С. 39–46.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 90–98.
- Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. научн. тр. / Ред. и сост. Кулик А. Н., Мелешкина Е. Ю. – М., 2006.
- Пушкарева Г. В. Партии и партийные системы: концепция М. Дюверже / Г.В. Пушкарева // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9–10.
- Хто є хто в європейській та американській політології? Малий політологічний словник / Відп. ред. Б. Кухта. – Львів, 1995.
- Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про партії та партійні системи / Ю. Шведа // Студії політологічного Центру «Генеза». – 1995. – № 5. – С. 287–290.
- Шведа Ю. Аренд Лійпхарт про протиріччя та конфлікти партійних систем / Ю. Шведа // Українські варіанти. – 1998. – № 2. – С. 85–92.
- Шведа Ю. Соціологія партійних систем Моріса Дюверже / Ю. Шведа // Нова політика. – 1996. – № 4–5. – С. 31–37, 57–64.
- Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем / Ю. Шведа // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 28–32.
- Шведа Ю. Стан розвитку теорії політичних партій та партійних систем в Україні / Ю. Шведа // Вісник Львівського університету. – Серія: філософські науки. – Львів, 2003. – Вип. 5. – С. 368–374.
- Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю. Р. Шведа. – Львів, 2005. – С. 389, 396, 417.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 122–127.

ТЕМА 9

ТИПОЛОГІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Питання:

1. Основні типології партійних систем.
2. Способи типології партійних систем.
3. Особливості типології партійних систем перехідних систем.

1. Основи типології партійних систем.

Вивчення політичних партій було б неповним без розгляду їх щодо більш широких інституціональних утворень – партійних систем. Поняття партійної системи включає у себе сукупність усіх партій, а також характер їх взаємодії та політичної діяльності у процесі формування і реалізації державної влади. В науці відомі декілька підходів до типології партійних систем, які розрізняються у залежності від підстав класифікації, що проводиться за найхарактернішими ознаками. Найвідоміша і найпоширеніша – типологія за кількісною ознакою, яку розробив видатний дослідник політичних партій **МОРІС ДЮВЕРЖЕ**.

Характеризуючи соціально-політичну природу *однопартійних* систем, М. Дюверже не поділяє поширену точку зору про ототожнення однопартійної партійної системи з тоталітарними державами: на його думку, не можна ставити знак рівності між тоталітарною і однопартійною системами, виходячи тільки з формальної ознаки – наявності єдиної партії. На думку М. Дюверже, однопартійний режим – це ніщо інше, аніж пристосування для потреб диктатури технологій влади, яка склалася в рамках певного типу суспільства.

Історія, як зауважує М. Дюверже, знає як приклади однопартійних систем з нетоталітарними правлячими партіями з демократичною ідеологією, які проводили політику модернізації країни, так і багатопартійних систем з активно діючими партіями тоталітарного спрямування. Це наприклад, французька та італійська комуністичні партії. У якості прикладу демократичної однопартійності можна навести Республіканську партію народу в Туреччині у 1923–1946 рр.

Однопартійність, підсумовує М. Дюверже, потрібно розглядати не абстрактно, а у конкретно-історичних умовах, причому важливе значення має оцінка партією свого монопольного становища і готовності до його закріплення.

На відміну від однопартійності *двопартійність* забезпечує політичне поле двома справжніми і рівними суб'єктами діалогічних відносин, а також багатьма малими партіями, які не претендують на владу, але мають право на існування у партійній системі, а в окремих випадках – важливими регулюючими факторами цієї системи. Модель двопартійності, яка притаманна політичним системам США, Великої Британії та іншим державам, представляє собою збалансовану систему суспільного делегування партіям політичних повноважень і тому є найдієвішим натеper механізмом представницької форми здійснення влади. Класичною формою двопартійності є двопартійні системи у Великій Британії та США. При цьому двопартійність в Америці та країнах Західної Європи має свої значні типологічні особливості як у плані основ організації діяльності партій, так і в сутності світоглядних відмінностей між двома провідними партіями.

В США розвиток партійної системи початково здійснювався у рамках двопартійної парадигми, оновлювався тільки склад провідної пари гравців (демократи і федералісти, ліберали, республіканці). Політичні партії, зазначав М. Дюверже, унаочнюючи собою скоріше машини для боротьби за адміністративні та політичні посади, характеризувалися відсутністю централізації та сформованої ідеології, а також відмінностей у базових політико-культурних цінностях. Навпаки, у багатьох європейських країнах двопартійна система витримала серйозну перевірку на стійкість, коли утворення на межі XIX – XX ст. соціалістичних партій привело до заміни провідних політичних гравців і появи жорсткої політико-ідеологічної конкуренції між буржуазними і соціалістичними партіями.

У цьому контексті М. Дюверже розрізняв:

— Двопартійність технічного характеру, коли протистояння конкуруючих партій стосується другорядних питань, тоді як політична філософія і базові установки існуючого суспільного устрою приймаються обома партіями.

— Двопартійність істотну, коли боротьба партій відбувається довкола самої природи режиму, фундаментальних світоглядних цінностей і набуває особливої гостроти – її можна порівняти з епохою релігійних війн.

Багатопартійні системи, на думку М. Дюверже, характеризуються значним роздробленням у суспільстві засад політичної диференціації, що пов'язано як з дробленням політичних сил усередині кожного з напрямків на консерваторів, поміркованих і радикалів, так і з існуванням цілого спектра дуалістичних протилежностей, кожна з яких може стати основою для створення нової партії (монархісти і республіканці у політиці, ліберали і прихильники регулювання в економіці, аграрні і промислові виробники, клерикали і антиклерикали, захисники національних, історичних інтересів і т. д.). В результаті цього у політичній системі суспільства змагаються не одна і не дві, а кілька політичних партій.

Типологія партійних систем М. Дюверже отримала широке поширення і визнання у політичній науці: більшість подальших розробок і типологічних схем здійснювалися у руслі закладеною нею підходу. У пізніших модифікаціях послідовників його тріада партійних систем (однопартійність, двопартійність, багатопартійність) нерідко доповнюється системою «двох з половиною» партій, яка є певною мірою перехідною від двопартійної до багатопартійної. Така система характеризується існуванням поряд з двома основними конкуруючими партіями, які володіють приблизно рівною політичною вагою, кожна з яких не має більшості, ще однієї порівняно невеликої третьої партії, яка не має шансів реально суперничати з «важковаговиками», але в коаліції з однією з них може створити парламентську більшість. Подібна система існувала в ФРН (СДПН і ХДС/ХСС + Вільна демократична партія), проте через появу зелених була зламана (в останні роки, навпаки, у партійній системі Німеччини помітні рухи в зворотньому напрямку).

Партійна система визначається, по-перше, кількістю, характером і взаємовідносинами існуючих у країні партій, по-друге, особливими умовами діяльності цих партій, по-третє, їх фактичною роллю в царині керівництва державними справами, особливо щодо формування уряду.

Згідно з класифікаційною схемою **ДЖОВАННІ САРТОРІ** існує сім основних типів партійних систем: 1. Однопартійна. 2. Система з партією-гегемоном. 3. Система з переважаючою партією. 4. Двопартійна система. 5. Система поміркованого плюралізму. 6. Система поляризованого плюралізму. 7. Атомізована система. (Див. **ТЕМА 8**).

В основу цієї моделі були покладені кількість політичних партій, ступінь фрагментації і характер взаємодії між партіями. Хоча така кваліфікація не охоплює окремі тимчасові (проміжні) моделі партійних систем, усе-таки вона в основних рисах адекватно відображає основні типологічні характеристики.

Аналіз класифікаційної схеми партійних систем Дж. Сарторі показує цікаву закономірність: рівень фрагментації партійних систем і стан взаємодії між ними значною мірою визначаються факторами інституціонального характеру, з-поміж яких не останню роль відіграє характер законодавства, яке регулює діяльність партій. Ця обставина дозволяє висунути низку припущень про характер кореляції між характеристиками партійних систем і нормативно-регулятивною базою діяльності сучасних партій. В основу типології Дж. Сарторі покладено ідеологічну ознаку: однопартійна система є моноідеологічною, атомізована – ідейно різномірною. Між цими двома полюсами залежно від ступеня розвитку й варіантів ідеологічного плюралізму в діяльності партій розташовуються решта п'ять партійних систем.

Французький дослідник партійних систем **ЖАН БЛОНДЕЛЬ** ускладнив, уточнив і збільшив кількість критеріїв. У якості кількісної характеристики у нього виступає число не партій, а голосів виборців, яких набирають партії, згідно з статистичними показниками. У своїй типології він стверджує:

— однопартійна система існує там, де одна і та ж партія регулярно набирає більше 65% голосів;

— двопартійна система утворюється, якщо дві, найвпливовіші, партії регулярно отримують разом більше 75% голосів, при цьому кожна – не більше 65% (якщо ні, тоді утворюється однопартійна система).

— багатопартійна система існує, якщо дві найвпливовіші політичні партії набирають разом менше 75% голосів.

Згодом Ж. Блондель до кількісного критерію додав показник політичної сили і впливу партій, а також ідеологічний критерій – показник місця партій на ідеологічному полі. За політичною силою усі партії поділяються ним на такі типи:

— великі, які регулярно набирають приблизно 75% голосів виборців;

— середні, які користуються підтримкою, мабуть (точно не вказує), приблизно 15-30% виборців;

— малі, які регулярно отримують менше 10% голосів;

— дуже маленькі.

В ідеологічному сенсі Ж. Блондель розглядав тільки партії, які сповідують найбільш поширені ідеології, додавши до них тільки один тип: сільські партії інтересів. В результаті ідеологічне поле партійних систем представляло у нього таку послідовність (зліва – направо): *комуністичні, соціалістичні, ліберальні, аграрні, християнські, консервативні партії*.

Типологія Ж. Блонделя, яка утворена за трьома критеріями (одному кількісному та двома якісними), включає:

— двопартійні системи, які, на його думку, мали місце в США, Великій Британії, Австралії, Новій Зеландії, Австрії;

— системи «двох з половиною» партій (Німеччина – до об'єднання, Бельгія, Люксембург, Ірландія, Канада);

— багатопартійні системи з однією домінуючою партією (Данія, Норвегія, Швеція, Іспанія, Ісландія);

— багатопартійні системи без домінуючої партії (Нідерланди, Швейцарія, Франція, Фінляндія).

Деякі дослідники, абстрагуючись від кількісних оцінок партійних систем, зводять свої класифікації і типології до конкретних якісних характеристик. Такі класифікації особливо важливі для аналізу перехідних партійних систем, з'ясування ступеню переходу, прогнозування подальшого розвитку.

Існує чимало класифікацій і типологій за якісними критеріями. Наприклад **Дж. Лаполамбара** і **М. Вайнер** ввели три взаємопов'язані критерії, які розрізняють партійні системи за віссю «демократія – тоталітаризм».

Перший – *ступінь відкритої і чесної змагальності*. За цим критерієм усі партійні системи можна поділити на:

— *конкурентні*, де панує атмосфера змагальності, існують можливості для публічної партійної боротьби, в якій опозиційні партії мають, за умов рівних умов (сила, політичний вплив, кількість виборців), рівні шанси на перемогу. Прикладом конкурентної системи може слугувати партійна система будь-якої демократії;

— *неконкурентні*, в яких відсутня відкрита і рівна партійна боротьба, опозиційним партіям чиняться різні штучні перешкоди, а правляча партія створила себе виключні умови для перемоги. Приклади неконкурентних систем – партійні системи авторитарних або тоталітарних режимів.

Другий критерій – *можливість зміни правлячої партії* при владі. Згідно з ним усі партійні системи можна диференціювати на:

— *поворотні*, де кожна впливова партія має реальну можливість у випадку перемоги на виборах, прийти до влади, здійснити «поворот» (але не переворот), зміну правлячої партії.

Прикладом такої «поворотної» системи є будь-яка біпартійна або багатопартійна система без домінуючої партії;

— *гегемоністські партійні системи*, в яких партія-гегемон намагається не допустити решту партій до управління країною, використовуючи для цього цілком демократичні процедури виборів, коаліційної політики, виборчих технологій і т. д. Прикладами гегемоністських партійних систем дослідники вважають системи Японії та Індії у період панування в них Ліберально-демократичної партії та Індійського національного конгресу.

Третій критерій – *показник ідеологізованості* партійних систем, за якими вони поділяються на:

— *ідеологічні*, де ідеологічні дистанції між партіями досить великі, а міжпартійні відносини просякнуті духом ідеологічної нетерпимості;

— *прагматичні партійні системи*, у яких на перше місце у партійній боротьбі виходить не ідеологія чи віддалена партійна мета, а здатність партій вирішувати проблеми, які стоять перед суспільством, робити конкретні справи вже сьогодні.

За другим і третім критеріями, окрім цього, можливі ще чотири субкатегорії (підтипи) партійних систем:

1. *Гегемонно-ідеологічна*, де партія-гегемон виступає носієм ідеології, підкреслює свою ідеологізованість, ідеологізуючи усі відносини в партійній системі.

2. *Гегемонно-прагматична*, яка відрізняється від попередньої тим, що партія-гегемон не підкреслює прихильність до ідеології, а добивається гегемонії вирішенням «повсякденних» проблем і, таким чином, деідеологізує атмосферу системи.

3. *Поворотно-ідеологічна* система не має домінуючої партії, але усі політичні сили стараються підкреслити свою прихильність певній ідеології.

4. *Поворотно-прагматична* система відрізняється від попередньої неідеологізованістю партійної боротьби.

Партійні і політичні системи за критерієм *агрегації інтересів* досліджував РАССЕЛ ДАЛТОН. Її сутність – діяльність, під час якої політичні вимоги індивідів і груп об'єднуються у партійні програми. Ступінь агрегації у кожній з партійних систем є різним. Р. Далтон виокремив їх три ступеня, від яких безпосередньо залежить електоральна підтримка партій: низьку, середню і високу. Стосовно до агрегації інтересів та електоральної підтримки виборців партійні системи, на думку Р. Далтона, поділяються на:

— *змагальницькі*, які намагаються, передусім, «вибудувати електоральну підтримку»;

— *авторитарні партійні системи*, які «намагаються управляти суспільством».

В свою чергу змагальницькі системи Р. Далтон за критерієм *існування партійної конкуренції*, поділяє на:

— *конфліктні*, де ідеологічне протистояння є найбільшим. Прикладами є партійні системи Австрії 1918–1934 рр., Веймарської Німеччини, Четвертої і П'ятої республік Франції, повоєнної Італії;

— *системи примирення*, в яких ідеологічний конфлікт згасає, і якщо не зникає у взаєминах партій, то не становить сутність партійної системи. Наприклад, партійні системи Австрії 1948–1968 рр., повоєнних Нідерландів і Бельгії;

— *консенсусні партійні системи*. В них відсутні антисистемні партії, а конфлікти, які виникають внаслідок партійної боротьби, вирішуються на основі загальної згоди. Приклад – системи США, Великої Британії, Австрії 1966–1980 рр., Німеччини і Норвегії.

Партійні системи на альтернативні й неальтернативні розділив польський соціолог Єжи Вятр.

Альтернативною є така система, в якій хоча б один альтернативний колектив політиків організований у вигляді політичної партії або політичних партій і має реальні шанси замінити колектив, що є правлячим у даний момент. У межах цієї системи можуть бути:

— *система багатопартійної роздрібненості*, в якій жодна партія або група партій не має очевидного переважання, а влада здійснюється коаліціями, що змінюються за складом;

- *двоблокова система*, в якій існують декілька політичних партій, що поділяються на два політичних блоки, між якими ведеться постійне суперництво за владу;
- *двопартійна система*, де хоча й існують дрібніші партії, але справжнє суперництво за владу відбувається між двома найбільшими партіями системи.

В *неальтернативній системі* конституційні принципи або фактичне співвідношення сил приводять до того, що немає справжнього суперництва між політичними партіями за владу.

Різновидами цієї системи можуть бути:

- *система кооперації партій*, яка характеризується блокуванням головних політичних партій і фактичним зникненням дієвої опозиції;
- *система партій національної згоди* (або домінуючої партії), в якій існують численні політичні партії й ведеться боротьба за владу на виборах, але одна партія постійно домінує над усією політичною системою й неподільно здійснює владу, а інші партії діють або як критики уряду, або як представники окремих груп інтересів, маючи чітко обмежену і, як правило, локалізовану базу впливу;
- *обмежені партійні системи*, в яких існують різні політичні партії і між ними здійснюється суперництво за політичний вплив, але влада перебуває в руках однієї політичної сили — найчастіше армії, котра заявляє, що вона незалежна від партій і стоїть над ними;
- *однопартійна система*, яка виключає існування інших політичних партій, крім правлячої.

2. Способи типології партійних систем.

Розрізняють дві основні способи типології партійних систем.

1. *Типологія партій на основні кількісного критерію (номерна класифікація)* — найпростіший і найпоширеніший тип класифікації партійних систем. Однак основою для класифікації не може бути абсолютна (загальна) кількість партій, які функціонують у державі. Зasadничою умовою обрахунку партій є їх потенційна здатність здобування та співучасті в здійсненні влади чи потенціал керівництва. Лише з врахуванням цього можемо підходити до класифікації існуючих типів партійних систем на основі кількісного критерію. При такому підході найочевиднішим є поділ на одно-, дво- та багатопартійні системи. Маємо величезну кількість різноманітних варіантів багатопартійної системи, що викликають спроби додаткової їх класифікації. Прикладом цього може бути запропонована М. Дюверже категорія домінуючої партії. Ще далі в класифікації багатопартійності пішов Дж. Сарторі. Його класифікація партійних систем отримала широке поширення в теорії партійних систем і на сьогоднішній день вважається базовою. Однак деякі дослідники теорії партійних систем виступають проти надмірного роздроблення категорії «багатопартійна система». Але якраз в тому і полягає завдання класифікації, щоб виділити істотні відмінності, які існують між партійними системами в межах одного їх типу. Важливо показати їх всіх у різноманітності та багатстві. Що ж стосується більш загального поділу багатопартійної системи, то можна зустріти: 1) розпорошену багатопартійність; 2) двоблокову багатопартійність (система малої коаліції); 3) система кооперації партій (великої коаліції); 4) система домінуючої партії. Інша категорія дослідників виступає проти розгляду «однопартійної політичної системи», справедливо вказуючи на існуюче протиріччя даного терміну. Однак, без врахування цього типу картина існуючих типів партійних систем буде далеко неповною. Тим паче, що становлять вони значну частку партійних систем світу і, як показали дослідження, не є такими простими і однозначними, якими видаються на перший погляд.

2. *Типологія партій на основі якісних критеріїв* — найбільш загальним поділом партійних систем є поділ їх на конкурентні системи і такі, що обмежують чи не допускають конкуренції. Партійна конкуренція є надзвичайно важливим чинником партійної системи, який впливає на характер реалізації партією її функцій, на взаємини між політичними партіями. Дуже часто конкурентна система ідентифікується з демократією, а неконкурентна — з відсутністю демократії. Найчастіше прикладами неконкурентної партійної системи є

однопартійні держави. З певними застереженнями це стосується і африканської однопартійності. Тому в рамках неконкурентного типу партійних систем виділяють однопартійні системи недемократичного типу (фашистські, комуністичні) та неконкурентні системи постколоніальних держав.

Система конкуренції партій заснована на праві створення та діяльності політичних партій і проявляється в конкурентних виборах та конкурентному керівництві. Що стосується конкурентності виборів, то це означає, що партії змагаються між собою за голоси виборців. В залежності від умов і характеру політичної системи ця боротьба набуває рис боротьби всіх проти всіх або двох-трьох блоків між собою. Для існування конкуренції необхідною умовою є наявність хоча б двох угруповань, що змагаються між собою за владу. Там, де їх не існує, там немає конкурентної партійної системи. Конкурентність в рамках функції керівництва полягає в тому, що якщо одна партія чи партійна коаліція здійснює керівництво, то інша чи всі решта партій знаходяться в опозиції. Може вона існувати в певних зінституціоналізованих формах (як, приміром, у Великій Британії, Канаді), а може існувати і поза формальними інституціями. Важливо, щоб існувала реальна політична сила, яка здійснювала б функцію опозиції. Обов'язковою умовою існування опозиційної політичної сили є її справжнє прагнення стати правлячою партією. Ця система отримала назву системи альтернативного правління або ротації партій при владі. Факт існування цієї системи вимагає від політичних партій дотримання певних правил в її рамках, певного консенсусу у взаєминах між собою. Це передбачає насамперед те, що незважаючи на гостру взаємну критику і боротьбу, партії повинні зберігати свободу існування та діяльності своїх конкурентів, повинні бути готовими до добровільної передачі влади у випадку програшу на виборах.

Правляча партія повинна створити умови для діяльності політичної опозиції, а остання повинна шанувати закон і не вдаватися до нелегальних антизаконних методів діяльності. Лише тоді, коли всі учасники змагання дотримуються встановлених правил, система конкурентності може без перешкод існувати тривалий час. Прикладом тут можуть слугувати стосунки, які складаються між двома конкуруючими партіями у Великій Британії. Р. Дал при цьому зазначає, що явище конкурентності політичних партій та опозиції є недавнім сучасним винаходом і стосується небагатьох держав. Із 113 держав – членів ООН в 1964 р. лише 30 упродовж останніх десяти років мали політичну систему, де легально існувала опозиція. Ла Паломбара та Вейнер вводять у науковий обіг ще два якісні критерії поділу партійних систем. Перший – це поділ систем на гегемоністські та змінні, другий – поділ на ідеологічні та прагматичні системи.

3. Особливості типології партійних систем перехідних систем.

Як вже зазначалося, при формуванні партійних систем найбільшу роль відіграють такі чинники, як: соціальна структура суспільства, законодавство, виборча система, соціокультурні традиції. У країнах, де багато соціальних протиріч, партійна система буде мати конфліктне спрямування. Якщо в суспільстві існує загальновизнана система цінностей, то у партійній системі будуть панувати м'які, компромісні відносини. Закон може впливати на допуск до політичної діяльності та виборів одних політичних партій та забороняти діяльність інших, наприклад політичних партій радикальної спрямованості, що пропагують насильницькі дії.

Пригадаємо, що М. Дюверже встановив зв'язок між виборчою і партійною системами: мажоритарні системи, як правило, формують двопартійні системи; пропорційні системи дають можливість великій кількості політичних партій представляти інтереси суспільства в парламенті і сприяють становленню багатопартійних систем і партійних коаліцій, створюють умови для появи нових політичних партій (т.зв. «Закон Дюверже»).

У гетерогенних суспільствах із різноманіттям культур, мов, релігій, відмінностями в економічному укладі регіонів є більше передумов для створення багатопартійних систем. Відомий політолог А. Лійпхарт визначив сім суперечностей, які впливають на міжпартійну

конкуренцію, а відтак на партійну систему. Це суперечності у сфері соціально-економічних відносин, релігійні, культурно-етнічні, між містом і селом, щодо підтримки існуючого режиму, в сфері міжнародних відносин, постіндустріальні.

С. Ліпсет та С. Роккан вважають, що сучасні партійні системи є безпосереднім наслідком «двох революцій»: індустріальної та національної. Вивчаючи структуру партійних систем 1970-х рр. у Західній Європі, вони відзначають, що ці системи є відображенням соціополітичних поділів. Такими поділами є поділ між центром і периферією, державою та церквою, містом та селом, робітниками і власниками.

Політичні партії при формуванні своїх партійних програм враховують не один поділ, а декілька, що посилює ідентичність партійного електорату. Однак це не означає, що за умов стабільних соціополітичних поділів у партіях та партійних системах немає динаміки. З послабленням чи посиленням конфліктів по лініях поділу політичні партії можуть змінювати короткотермінові та довготермінові цілі своєї програми. Окрім того, партії можуть творити нові поділи суспільства, що дозволяє їм змагатися за виборця через політичну ідентифікацію останнього.

Проте формування нового соціально-політичного поділу потребує значного рівня ідейної та організаційної розвиненості політичної партії, показниками чого є: представництво та авторитет у багатьох регіонах держави, партійна дисципліна, наявність лідера та базування на певній ідеологічній базі. Запропонований партією поділ може існувати тривалий час, однак згодом він все ж буде потребувати програмного оформлення. Саме програмна функція дає можливість політичним партіям наповнити новим змістом існуючі чи новостворені поділи.

Партійні системи та соціополітичні поділи зазнають змін із переходом до постіндустріального суспільства та зміною цінностей. У середині 70-х рр. XX ст. Р. Інглхарт висунув гіпотезу, що в індустріально розвинутих країнах під впливом соціально-економічного розвитку відбувається перехід від матеріальних до «постматеріальних» цінностей, які тепер відіграють важливу роль у житті людей, а отже, і в соціально-політичних поділах. Матеріалісти орієнтовані на економічний добробут і безпеку держави, розквіт сім'ї, збереження матеріального добробуту. Постматеріалісти орієнтовані на цінності нематеріального спрямування: гарантії прав і свобод людини, самореалізації, самовизначення, захист навколишнього середовища, підвищення якості життя. Велику увагу постматеріалісти приділяють політичній участі. Зміна цінностей – не єдина зміна, яку очікує сучасне суспільство. Зазнають змін і політичні інститути:

Деякі дослідники вбачають індикатори змін партійних систем у:

- мобільності виборчих голосів, в результаті чого підтримка електоратом стабільних партій видається дещо умовною і набуває ознак плинності;
- зростанні категорії виборців, які приймають рішення в останню фазу виборчої кампанії;
- появі так званих голосів протесту;
- появі нових партій, що значно збільшує рівень фрагментації партійної системи та ускладнює процес коаліційних домовленостей.

Водночас здійснено дослідження, які свідчать про те, що партійні системи залишаються досить стабільними. Партійні системи змінюються поступово, не зазначаючи тотальної реструктуризації. З'явилися нові партії – екологічні, ліволіберальні, однак їх політичний вплив є досить обмеженим.

Партії сучасних партійних систем демонструють прагнення сильної організації, в перехідних суспільствах, і в розвинутих демократіях політичні партії демонструють чітке підкорення індивідуальних амбіцій лінії партії. Чіткі ідеологічні принципи, які раніше приваблювали виборців, на сьогодні є перепорою для збільшення електоральної бази. Тому все частіше спостерігається поступання ідеологічними принципами заради прагматизму та електоральної підтримки. Відтак партії перетворюються в «партії для всіх» і намагаються претендувати на статус партії, що представляє інтереси більшості.

Отже, партійна система є складним комплексом взаємодій між політичними партіями,

державними органами та інститутами політичної системи (групи тиску, громадські організації, політичні еліти, вибори, правові норми, культурні традиції), що відображає особливості суспільних цінностей та соціально-економічних відносин. Партійна система є лише однією з підсистем політичної системи та зазнає впливу від інших підсистем, а її роль у суспільстві залежить від типу цих взаємодій. Партійна система забезпечує баланс між прагненнями політичної еліти та суспільства, зберігає рівновагу між правлячими та опозиційними партіями, які формують державне управління.

Відповідно до типів перехідних суспільств, розрізняють *узгоджувальні* та *мобілізаційні* партійні системи.

Узгоджувальні партійні системи характерні для асоціативних суспільств, які базуються на принципах свободи об'єднань, плюралізму та представництва інтересів. Конфлікти та консенсус між політичними партіями у такій системі врівноважуються. Дискусії, які виникають, можуть бути вирішені виключно правовими механізмами та шляхом переговорів. Політичні партії готові досягати компромісів для представництва своїх інтересів у боротьбі за владу. Узгоджувальні партійні системи можуть існувати в політичних системах конкуруючої олігархії і плюралістичної демократії. Узгоджувальна партійна система має місце в країнах Західної Європи, її прагнуть встановити держави Східної Європи.

Отже, узгоджувальні партійні системи – це партійні системи, що характеризуються формуванням програм державного управління на основі консенсусу між структурними елементами партійної системи, наявністю спільних цінностей у партій, веденням партійних змагань на зразок торгів. Вони забезпечують баланс у системі державних органів між політичними та бюрократичними складовими.

Характерними рисами *узгоджувальної партійної системи* є:

- консенсус прийняття державних програм, залучення до процесів обговорення інших політичних партій, організацій громадянського суспільства;
- спільні цінності у партій, прагнення при формуванні програм державного управління до досягнення «загального блага»;
- віра в те, що громадяни мають право впливати на прийняття політичних та державних рішень;
- включення до партійних та урядових програм положень про соціальний захист населення;
- ведення партійних змагань і торгів;
- збереження балансу у формуванні структури державних органів між політичною та бюрократичною складовою, тобто між виборними та призначуваними посадами, що дає змогу утримати постійну складову професіоналів у сфері державного управління;
- рівновага між централізацією та децентралізацією державної влади та партійних структур;
- політичні партії беруть на себе роль посередників у тлумаченні та реалізації інтересів суспільних груп;
- взаємодії між партіями визначаються законами та укладеними домовленостями.

Поряд із узгоджувальною політичною системою виокремлюють *мобілізаційну партійну систему*.

Мобілізаційні партійні системи беруть за основу те, що політика це влада і авторитет державних органів управління. Кожен політичний гравець прагне здобути владу та утримувати її, фактично це є боротьбою між елітними групами, що передбачає самоусунення тієї групи, що програє змагання. Суспільною цінністю є порядок, який, на думку політичних партій, можна утримати через відповідні державні інститути, які вже будуть гасити відкриті конфлікти. Подекуди конфлікти можуть додатково провокуватися політичними партіями, що призводить до постійної мобілізації мас.

Політичні партії фактично є представниками органів державного управління, каналом, який ретранслює до суспільства державні рішення, є каналом пропаганди. Організація органів державного управління і структура політичних партій є жорстко централізована.

Відносини між політичними партіями засновуються не на правових нормах, а на статусах лідерів політичних партій, які є водночас лідерами органів державного управління. Цей тип партійної системи фактично засновується на харизматичних лідерах, які пропонують швидкі плани розвитку держави.

Політичні партії та органи державного управління за цієї системи не потребують щоденної участі широких верств населення у політиці, формуванні засад державного управління. Однак вони активно користуються залученням народу для демонстрації високої міри власної легітимності міжнародній спільноті, опозиції або ж власному суспільству. Партії здатні мобілізувати суспільство на підтримку державних органів, що фактично і є їх головною функцією. За цього і органи державної влади, і політичні партії розраховують, що маси будуть брати участь у політиці в потрібний момент. Головною метою політичних партій та органи державного управління визначають загальне благо і залишають за собою виключне право це благо тлумачити. Як правило, загальним благом вважаються високі моральні цінності, яких можливо досягнути через нарощення економічного виробництва. Система політичних партій та і все політичне керівництво є ієрархізованими, переважають принципи елітаризму. Плюралізм допускається, однак лише для обмеженого кола груп, як то великий бізнес, вище духовенство, політики, представники сфери комунікації, адміністратори.

Мобілізаційні партійні системи існують у країнах Латинської Америки, у Південній Кореї, Китаї, Росії. Виходячи з типології політичних систем, яку запропонував Ч. Ендрейн, мобілізаційна система може мати місце в бюрократичних авторитарних системах, популістських та елітистських мобілізаційних системах. У мобілізаційній партійній системі може існувати одна політична партія, яка фактично зливається з державним апаратом. Мобілізаційна партійна система передбачає консенсус між окремими елітними групами.

Отже, *мобілізаційна партійна система* – це партійна система, в якій політичні партії є агентами державного управління, інструментом пропаганди та донесення до громадян позицій уряду.

Характерними рисами цієї системи є:

- бачення політики як боротьби за державні органи правління;
- обмежений плюралізм;
- елітистські відносини між політиками та суспільством;
- державні програми, орієнтовані на загальне благо, акцентовані на високих моральних цінностях та економічному благополуччі;
- партії є відображенням правлячих груп, ця система не приймає нових утворень;
- консенсус характерний для вищих елітних груп;
- централізація державного управління та політичних партій.

Так партійні системи відображають зв'язок між партіями та державними органами, своєю чергою, політичні партії є особливим видом об'єднань громадян, що представляють політичну систему та суспільство (за дотримання умов свободи об'єднань громадян і високого рівня культури –громадянського суспільства).

Отже, особливості типології партійних систем перехідних систем –класичні зразки типології партійних систем, які стосуються т. зв. сформованих держав. Що ж стосується їх антиподів (несформованих чи перехідних держав), то їм притаманна низька диференційованість та структуралізованість, розмитість політичного процесу, несталість форм правління. Зазначені риси відрізняються від характеристик нормальних та нормалізованих ситуацій, що значно ускладнює процес їх класифікації. Факт включення того чи іншого випадку до певного класу передбачає визначеність, фіксацію, усталену форму. Саме тому стосовно країн, які знаходяться в стані змін, ця класифікація є достатньо умовною. Причиною наголошення на умовній природі характеристик ознак несталих форм правління є їх нездатність протистояти процесу формування нації, прямі кроки якого можна порівняти з надзвичайним станом. Це означає, що ці процеси не можуть бути розглянуті однозначно з точки зору західних категорій. Беззастережне перенесення західних партійних моделей, символів та механізмів на процеси, які відбуваються в несформованих державах

буде лише віддаляти нас від пошуку наукової істини. Несталі форми правління вимагають спеціально розроблених моделей, але це не означає, що при їх обґрунтуванні вже існуючі моделі мають бути відкинуті. Це не означає також, що несталі форми правління не можуть бути предметом наукових досліджень. Навпаки, сучасним дослідникам партійних систем відкривається унікальна можливість вивчати їх у динаміці, в процесі формування, порівнювати з тими моделями, які існують десятиліттями.

ЛІТЕРАТУРА:

- Голосов В. В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / В.В. Голосов // Политические исследования. – 1998. – № 1.
- Кочетков А. П. Политические партии и партийные системы / А.П. Кочетков // Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки. – 1998. – № 6.
- Липсет С. М., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С.М. Липсет, С. Роккан // Партии и выборы. Хрестоматия. Ч.1. – М., 2004. – С. 49–81.
- Мелешевич А. А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах / А.А. Мелешевич // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 72–80.
- Меркотан К. Проблема багатопартійності в контексті концепцій демократичних трансформацій / К. Меркотан // Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації. – 2009. – № 1. – С. 39–46.
- Монолатій І. Конфігурація партійних систем країн Східної і Центральної Європи: трансформація соціал-демократії та демократичної лівиці / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – Вип. І. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 67–75.
- Політологія / За наук. ред. А. Колодій. – К., 2000. – С. 210–216.
- Примуш М. Структуризація політичних партій та партійних систем / М. Примуш // Політологічний вісник. – К., 2000. – С. 18–28.
- Примуш М. В. Політичні партії: історія та теорія: Навч. посібн / М. В. Примуш. – К., 2008. – С. 162–174.
- Пушкарева Г. В. Партии и партийные системы: концепция М. Дюверже / Г.В. Пушкарева // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9–10.
- Типология политических партий и партийных систем (обзор) // Политические системы буржуазных государств: Сборник рефератов. – М., 1980.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В. В. Лісничий. – К., 2004. – С. 159–161.
- Основы теории политических партий: Учебн. пособие / Под. ред. С. Е. Заславского. – М., 2007.
- Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2005. – С. 111, 124, 149, 161, 231, 259, 303, 343, 346, 406–409.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 424–437.

ТЕМА 10

ОДНОПАРТІЙНІ ТА ДВОПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

Питання:

1. Однопартійна система.
2. Двопартійні системи.

1. Однопартійна система.

Однопартійна система – це такий тип політичної системи, в якій єдина політична партія володіє законодавчою владою. Опозиційні ж партії або заборонені, або системно не допускаються до влади.

Найчастіше таке визначення розглядається як диктатура, і багато, якщо не всі, диктатури представляють себе як однопартійні системи. Приклади диктатур, які не є однопартійними системами, включають в себе військові диктатури, які найчастіше намагаються оголосити поза законом взагалі всі політичні партії під час свого правління, абсолютистські монархії, теократичні держави. Разом з цим, однопартійну систему не слід плутати з системою з домінуючою партією, в якій опозиція офіційно не заборонена, але за великим рахунком неефективна (не має можливості очолити уряд або не має можливості впливати на його дії). Країни з однопартійною системою, в яких правляча партія сповідує ту чи іншу форму марксизму-ленізму, в англомовних джерелах називають комуністичними країнами.

Однопартійні держави часто формально заявляють про підтримку демократії (особливо це справедливо для комуністичних держав, які вставляють слово «народний» та / або «демократичний» у свої повні найменування, головним чином тому, що ідеологія марксизму-ленізму заявляє про демократичному уряді), але без кількох партій такі вибори є здебільшого символічними. Незважаючи на те, що іноді інші політичні партії вирішуються урядом, вони зобов'язані підкорятися домінуючій партії і не можуть таким чином виступати в ролі опозиції.

У більшості випадків, однопартійні системи виникають на ґрунті фашистських, комуністичних чи націоналістичних ідеологій, зокрема, при звільненні від колоніального управління. У подібній ситуації однопартійна система часто з'являється при деколонізації в результаті явного домінування якоїсь партії у звільненні або в боротьбі за незалежність.

Отже, висновуємо, що *однопартійна система* – партійна система, при якій існує лише одна політична партія, діяльність якої дозволена державою.

Стосовно останнього існує кілька тлумачень. Так Пайпс зазначає, що сам термін «партія» погано підходить до опису системи, при якій існує тільки одна правляча партія. Слово «партія» походить від латинського *pars* або «частина», що за визначенням не може бути єдиним, як і не може бути тотожним цілому. Зокрема Ла Паломбара зазначає, що партійна система представляє собою ситуацію, коли є дві або більше партій, що конкурують між собою. Вчений вважає, що країни лише з однією партією не можуть розглядатись як такі, що мають партійну систему. Проте, така точка зору не підтримується більшістю дослідників партійних систем. Дюверже, Сарторі, Джеймс зазначають, що в ряді держав соціально-класова структура об'єктивно визначає однопартійний тип політичної системи. Це дає підстави розглядати однопартійність як особливий тип партійної системи.

Комуністичні держави Східної Європи, Єгипет, Танзанія і багато інших нових держав Третього Світу, а також праворадикальні диктатури – фашистська Німеччина 1930-х рр., Іспанія в період диктатури генерала Франко – все це приклади однопартійної системи. У цих системах партія злилася з державою, виходячи з цього держава забороняє діяльність інших партій, вважаючи їх непотрібними. Партія має сильний контроль над державним апаратом (як це мало місце в комуністичних державах), чи створюється для того, щоб перебрати на себе функції державного апарату.

Зазвичай, партії в однопартійних системах концентрують свою діяльність на мобілізації мас, комунікації та контролі. Вони не можуть розглядатися як альтернативні джерела політичних ідей тому, що надзвичайно пов'язані з тими, хто керує державою. Однопартійні країни вважаються деспотичними та нетолерантними. У таких державах змінюється лише інтенсивність репресій та сила примусового контролю. Власне якраз на основі інтенсивності репресій та контролю вибудовує свою класифікацію однопартійних систем Сарторі. Вчений розрізняє: однопартійну тоталітарну систему, однопартійну авторитарну систему, однопартійну догматичну систему.

Загалом можна зазначити, що серед класичних різновидів однопартійних систем слід розрізняти два їх основні різновиди:

1) системи, в яких всі партії, крім правлячої, офіційно заборонені або їх існування є формальним, заснованим на визнанні провідної ролі партії-гегемона;

2) системи, в яких в умовах плюралістичної демократії, але за переважання непартійної політичної культури існує лише одна партія, а спроби сформувані інші партії ще не робились або зазнали поразки (але не через протидію їм з боку політичної влади).

Зазвичай принцип однопартійного правління закріплюється в конституційному порядку. У більшості держав цього типу основний закон безпосередньо вказує єдину легально існуючу партію. Порівняно рідко зустрічається формула однопартійності, яка не вказує конкретну партію й відсилає до рішення відповідного органу влади (наприклад у Сьєрра-Леоне таке рішення приймається 2/3 парламенту). Нарешті, у деяких країнах (Камерун, Кот-д'Івуар) конституція формально проголошує принцип свободи утворення й діяльності політичних партій, тоді як на практиці у цих країнах склались та функціонують однопартійні системи. Такий стан речей дав підстави Блонделю запропонувати свою класифікацію однопартійних систем. Він розрізняє: однопартійну систему конституційного (законного) правління, однопартійну систему з неконституційними репресіями проти опозиції, однопартійну систему природного характеру.

Зокрема Дюверже в рамках однопартійності розглядав її комуністичний та фашистський типи, а також турецький (авторитарний) варіант однопартійності (1923–1946 рр.). Перші однопартійні режими з'являються в 1920–1930-х рр. у СРСР, Італії, Німеччині. Наприкінці 1940-х рр. однопартійні системи були або комуністичними (13 з 23) або авторитарно-консервативними як Іспанія, Португалія, Тайвань (популістська система типу мексиканської становила виняток). Два десятиріччя пізніше кількість однопартійних популістських систем збільшилась, особливо у південній Африці. Найбільша група однопартійних систем виникла в рамках тих популістських режимів, які з'явилися у другій половині 1980-х рр. Наприкінці 1980-х рр. 2/5 країн світу були однопартійними, та вже з середини 1990-х рр. ця пропорція дещо зменшилась.

Сьогодні однопартійна система продовжує існувати в Північній Кореї, на Кубі, Іраку, деяких країнах Африки. Загалом у світі спостерігається відчутна криза однопартійної політичної системи. Весь міжнародний досвід давно показав, що однопартійність протягом тривалого історичного проміжку часу ніде не забезпечила ні політичної стабільності, ні економічної ефективності. Ідея утвердження гуманної, демократичної влади з монополією якої-небудь партії чи революційної сили на політичні та духовні цінності не витримала перевірки часом.

Сьогодні однопартійна система вважається «родовою ознакою» недемократичних політичних режимів, передусім тоталітарних (комуністичних і фашистських). Разом з цим, однопартійна система, як зауважують партологи, має такі *переваги* над дво- і багатопартійними системами:

— колосальні мобілізаційні можливості, які можуть рішуче впливати на ситуацію в складні, кризові періоди суспільного розвитку (війни, економічні кризи, природні катаклізми);

— можливості через неї здійснювати жорстке, пряме і безпосереднє управління суспільством, що, у свою чергу, може бути ефективнішим під час національних, світових чи природних криз.

Недоліки однопартійної системи є такі:

— недемократичність, підміна реальної політичної участі громадян у політиці їх «уявною» політичною мобілізацією;

— знищення громадянського суспільства, а разом з ним і громадянської активності, самоорганізації громадян. Виникнення замість громадянського суспільства «громадських організацій», якими керують (або, які очолюють) представники правлячої партії, які контролюються державними і партійними органами;

— жорсткість і нетерпимість до опозиції;

— порушення прав і свобод людини;

— однопартійна система стає особливо небезпечною для суспільства у випадку проголошення фальшивих цілей його розвитку, оскільки виключає можливість критики та зміни невірного курсу.

Сьогодні виокремлюють такі *типи однопартійної системи*:

1. Тоталітарна однопартійна система – тип однопартійності, при якому правляча партія фактично втрачає риси політичної організації й зливається з державою. Зрошення державного та партійного апарату є таким глибоким і органічним, що по завершенні цього процесу неможливо розмежувати, де починається партія й закінчується держава. Державні органи є за своїм духом «однопартійними», себто відверто політичними, а партійні – «державно-казенними і поліцейсько-бюрократичними». Класичними зразками однопартійного тоталітаризму є фашистський (Німеччина, Італія, Іспанія, Португалія) та комуністичний (СРСР) режими. (Див. ТЕМА 2).

2. Авторитарна однопартійна система – тип однопартійної системи, яка не має достатньої влади та амбіцій, щоб підкорити своєму впливові все суспільство. Характеризується обмеженням політичної активності опозиції. Певна кількість груп утримується від участі в політичному житті. Авторитарна однопартійність є системою державного контролю, але меншої ідеологічної сили та здатності до мобілізації. Крім того, контроль здійснюється за допомогою звичайних інструментів влади, наприклад права. Авторитарна система може відповідати певному видові політичної демократії. Зокрема турецька однопартійність (1923–1946) вважається класичним зразком цього типу партійних систем. Вона ніколи офіційно не визнавала політичної монополії. Для її лідерів ідеалом залишалась багатопартійна система, а монополія була лише результатом особливої політичної ситуації, що склалась у Туреччині. Дану систему, яка хоча й не була тоталітарною, не можна кваліфікувати і як демократичну. Вибори практично були плебісцитами одного кандидата, а основні політичні свободи залишалися дуже обмеженими. Для означення партійних систем з єдиною нетоталітарною партією в літературі зустрічаються такі визначення: «однопартійна догматична модель» (Сарторі), «природна однопартійність» (Блондель), «однопартійний плюралізм» (Ла Паломбара).

3. Догматична однопартійна система – тип однопартійної системи, основу якої складає догматична партія. Цей тип однопартійності ще іноді зустрічається у літературі під назвою «опікунської» чи «скеровуючої» демократії або «педагогічної» диктатури. Такий тип природної (на відміну від штучної) однопартійної системи був колись поширеним у країнах Латинської Америки, зустрічався в малих державах Карибського моря та Тихого океану.

4. Гегемоністська (моноцентрична) партійна система – тип партійної системи, який відрізняється наявністю декількох політичних об'єднань, панівним становищем однієї партії при відсутності політичної конкуренції, визнанням партіями-союзниками керівної ролі правлячої партії-гегемона, інтеграцією об'єднань-союзників у систему державної влади, яка здійснюється партією-гегемоном, організаційною автономією об'єднань союзників, політичним режимом, близьким до тоталітаризму.

Цей тип партійної системи інколи характеризують як «неполяризовану багатопартійну систему» або як «фасадну багатопартійність». Технічно, ситуація однопартійності контрастує з системами в деяких комуністичних державах, де формально існувала багатопартійність (т.зв. країни народної демократії). На практиці ж коаліційні угоди (згідно з якими існуючі в державі партії визнавали керівну роль правлячої партії) були нав'язані комуністами примусово, що давало їм можливість цілковитого контролю над політичною системою. Така партійна система отримала назву моноцентричної або гегемоністської. Автор цього терміну Є. Вятр застосовував його для характеристики партійної системи Польщі. Однак, як зауважує Ю. Шведа, в 1950–1980-ті рр. ця система була типовою для всіх соціалістичних країн Східної Європи. Так, наприклад, у Болгарії, окрім комуністичної партії легально брала участь у політичній організації ще одна партія, в Польщі – 2, в НДР та Чехословаччині – по 4 партії, в Китаї – 8. Така ж «багатопартійність» існувала і в СРВ та КНДР.

Модель гегемоністської партії посилює функцію політичної комунікації. Для партії-гегемона усі базові характеристики тотожні відповідним характеристикам єдиної тоталітарної партії. Опрацювання польського зразка чітко вказує на той факт, що система гегемоністської партії не може трактуватись як багатопартійна, вона є дворівневою системою, де одна партія скеровує свій вплив на другорядні політичні угруповання. І хоча формула гегемоністської партії може прийняти зовнішній вигляд конкурентної політики, реалізувати її по-суті вона не зможе. Партії-союзники є насправді лише партіями-сателітами. Якщо вони входять до складу уряду, то це не означає, що вони беруть участь і у поділі влади. Навіть коли партії-сателіти отримують адміністративні, парламентські та урядові посади, вони не стають справжніми учасниками політичного процесу, а їх статус є значно нижчим у порівнянні з представниками гегемоністської партії, що в свою чергу суттєво впливає на можливість демонстрації незалежної політики. Такий тип розподілу влади являє собою симульований плюралізм та симульований політичний ринок.

Заснована на примусі партійна система гегемоністського типу існує не лише у комуністичних чи прокомуністичних державах, таких, як Ефіопія чи Ангола, які цілком пристосували марксистську систему правління. Вона також існує в деяких африканських країнах (у Заїрі та Малаві). З крахом комуністичних режимів у країнах Східної Європи цей тип партійної системи фактично відійшов у минуле. Поняття тоталітарної гегемоністської партії є недопустимим, але допускається її авторитарний тип.

У зв'язку з цим Сарторі виокремлює ідеологічну гегемоністську партію і догматичну гегемоністську партію. Так Польща вважалася прототипом ідеологічної гегемоністської партійної системи, а прототипом догматичного її типу – Мексика. У Мексиці існування другорядних партій допускалося лише доти, доки вони залишалися саме такими. У Португалії після перевороту 1974 р. була дозволена діяльність тільки однієї партії — Партії національної народної дії, але під час місячного передвиборного періоду незалежні кандидати могли представляти опозиційні сили та брати участь у виборчій кампанії. Після виборів опозиція розпускалась, тому що не отримувала належного партійного статусу. Але, з іншого боку, протягом цього часу кожен чотири роки змагання було досить ефективним та суттєво порушувало спокій режиму, що було неможливим у польському варіанті. Ця форма однопартійної системи доволі поширена і часто є прелюдією до «законної» заборони діяльності політичних партій, так як це мало місце у Кенії, Замбії та Зімбабве. Опозиція переслідується, партії примусово об'єднуються або розпускаються. Блондель називає цей різновид однопартійності «однопартійною системою з неконституційними репресіями проти опозиції».

5. Африканська (постколоніальна) однопартійність – один із типів однопартійності. Визначаючи фашизм та комунізм як приклади тоталітарної однопартійної системи, Дюверже відзначав, що багато неясності у це питання було внесено поширеним уявленням, що комунізм і фашизм – два єдино можливі типи однопартійності. Таке уявлення не відповідає дійсності. Туреччина, Мексика та ряд держав Африки мали однопартійні системи, відмінні

від попередніх типів. Вони отримали назву «популістських тоталітарних» партій. Значна кількість цих партійних систем знаходиться в південноафриканській Сахарі, що дає підстави окремо виділяти т.зв. африканський (постколоніальний) тип однопартійності.

Африканська (постколоніальна) однопартійність має засадничо інший характер ніж фашистська чи комуністична однопартійність. Вона не є тоталітарною. У африканських країнах з'являється вона лише після кількох років застосування партійної системи та партійної конкуренції. Є швидше вона виразником неможливості застосування конкуренції партій до умов та потреб нових суспільств. Ліквідація багатопартійності не завжди відбувається тут із застосуванням примусу та насильства. Має місце добровільне об'єднання партій із домінуючою партією. Ідея африканської однопартійності не пов'язана з певними політичними концепціями та доктринами. Підтримують її як представники правих, так і революційних рухів. І одні й інші вважають однопартійність необхідною, з точки зору потреб африканського суспільства, чисто прагматичною потребою. При цьому вони спираються на існуючі тут традиції – часто на племінні чи мусульманські, які проголошують ідеї національної згоди та єдності, колективізму, тотальної інтеграції окремих спільнот в рамках суспільства. Тут традиційно великою була влада вождя, яка спиралася на демократичну легітимацію його становища. Вождь був не просто керівником, а батьком та опікуном, захисником інтересів свого племені. У міру занепаду родо-племінних відносин їхнє місце займає партія. Цілком зрозуміло, що в такій ситуації не залишалося місця для багатопартійності та конкуренції. Керівники партії займали місце традиційних вождів. Це було не важко зробити, оскільки фактично вони були засновниками своєї незалежної держави, опікунами, вождями, вчителями свого народу. Нічого дивного, що в Гані виникає своєрідний культ вождя, якого цінували як святого. Цілком зрозуміло, що в такій ситуації про опозицію не могло бути й мови. До сказаного слід додати відсутність соціальної диференціації африканського суспільства, низький рівень освіти та політичної культури, існування різного роду дезінтеграційних чинників – племінних, релігійних, які потрібно було ліквідувати. Досвід існування багатопартійності, яка в даних умовах вела до внутрішнього протистояння і навіть початку громадянської війни, був тому підтвердженням.

Стосовно африканської однопартійності слід мати на увазі два важливі застереження. Перше – однопартійність дозволяє тут здійснювати широку мобілізацію мас, розвивати їх політичну активність. Друге – це відношення партії до держави.

Основою африканської однопартійності виступає її мобілізаційна функція, спрямована на мобілізацію населення на побудову незалежної держави, залучення його до суспільно-політичного життя. Під час національно-визвольної боротьби було це робити значно простіше. Багато дослідників відзначають значне зменшення активності політичних партій в міру стабілізації суспільства, перетворення масових африканських партій в кадрові, нерегулярність їхньої діяльності. Традиційно високою залишається діяльність політичних партій в країнах т.зв. соціалістичної орієнтації, а також партій в державах з відносно високим соціальним та культурним рівнем розвитку (Марокко). У час проголошення незалежності політична партія змушена була взяти на себе функції неіснуючої держави. Незначна кількість місцевих кадрів, готових до процесу державного управління, приводить до персоналізації цього процесу, що об'єктивно веде до перетворення політичних партій в кадрові. У цій ситуації важко відрізнити партію від державних органів і чітко відповісти хто кого підпорядковував. Однак, зазвичай, в державах капіталістичної орієнтації домінує апарат державного управління, який має більшу незалежність і самостійність, ніж в державах т.зв. соціалістичної орієнтації, де часто важко провести різницю між державними та політичними органами. Рівень репресій в таких системах є менш жорстоким, ніж в однопартійних системах, однак він має місце. Дані системи є ближчими до лібералізму хоча і не застосовують його на практиці. Загалом слід зазначити, що застосування європейських критеріїв до пояснення однопартійності в Африці не є коректним і не може адекватно відобразити існуючу там ситуацію.

Таким чином, однопартійна система – тип політичної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві. Однопартійність ідеологічно виправдовувалася тоталітарними режимами – комуністичним і нацистським. Правлячу партію називали носієм всіх політичних і моральних чеснот. Введення однопартійної системи було необхідним для уніфікації всього суспільного життя. Проголошення однопартійності стало першим кроком до тотального контролю над державою і суспільством і насадження їм своїх принципів та ідеалів. Існування інших партій не допускалось, оскільки вони могли б перешкоджати рухові суспільства «єдино правильним» шляхом.

2. Двопартійні системи.

Двопартійна система – такий тип партійної системи, при якому тільки дві політичні партії мають реальні шанси виграти вибори. Зазвичай це означає, що всі або майже всі виборні парламентські місця займаються депутатами двох партій, які отримують більшість голосів, а також те, що ці партії поперемінно формують уряд у парламентських демократіях або отримують президентський пост в президентських. Коаліційні уряди досить рідкісні у двопартійній системі, хоча кожна з двох партій сама по собі може бути і коаліцією.

Двопартійні системи найчастіше з'являються в ситуаціях, коли виборна система, яка використовується в голосуваннях, помітно зменшує можливості третьої і менших партій, наприклад, в ситуаціях, коли кількість голосів, отриманих партією в цілому по країні, не прямо пропорційно кількості місць, які партія отримує в парламенті. Така ситуація, наприклад, буває при виборах в одномандатних округах. Двопартійна система поширена в англomовному світі, наприклад, у Великій Британії та США.

Отже, двопартійна система – це тип конкурентної партійної системи, де реальна боротьба за владу відбувається лише між двома політичними партіями. Ця система отримала назву двопартійної, хоча насправді йдеться про більшу кількість партій, представлених в рамках цього типу. Однак, з їх загального числа лише дві є домінуючими, в тому сенсі, що лише одна з них здатна самостійно виграти вибори і сформувати уряд. Перемога на парламентських виборах такої партії забезпечує їй владу в державі на цілий час каденції. Інші партії є настільки малими, що або взагалі не мають свого парламентського представництва, або воно є настільки незначним, що не враховується і не заважає здійсненню влади правлячій партії.

У США, наприклад, крім двох партій-гігантів – Демократичної та Республіканської – існують й інші – такі, як лейбористська, соціалістична, прогресивна, фермерська тощо. Але між ними існує величезна диспропорція, яка й дозволяє нам розглядати систему США як типово двопартійну. У двопартійних системах дві основні партії, як правило, набирають більше 90% голосів виборців. Розклад сил між ними є більш-менш рівним. Різниця зовнішніх впливів є незначною, а виграш голосів – мінімальним. Наприклад, у випадку Великої Британії перевага однієї з партій на 2-5% може вирішити результати змагання. Це явище отримало в літературі назву *swing* (перевага). Перевага (*swing*) на 1% дає партії перевагу в 3% мандатів. Внутрішньополітична боротьба між обома партіями може складатися і в такий спосіб, що одна з політичних партій може утримувати владу протягом досить тривалого часу, здобуваючи кожного разу перемогу на виборах.

Так, наприклад, Демократична партія США вигравала на всіх президентських виборах з 1933 по 1952 р., а перед тим перемогу довгий час отримувала Республіканська партія (1869–1884, 1897–1912 рр.). В Англії Консервативна партія без перерви була при владі з 1951 до 1964 р. (у 1976–1979 рр. Лейбористська партія повинна була скористатися парламентською підтримкою лібералів). Подібне явище спостерігаємо в 1970-х рр. в Австрії (гегемонія соціал-демократичної партії).

Домінування такого типу жодною мірою не ґрунтується на структурних рисах суспільства (наприклад, існування сильних релігійних, професійних чи етнічних груп), воно є швидше кон'юктурним феноменом, пов'язаним з системою конкурентних зв'язків між

партіями. Це породжує певні сумніви щодо обґрунтованості виділення деякими авторами додаткової групи партійних систем – двопартійної домінуючої системи.

Зокрема Сарторі для позначення такого типу змін вводить поняття переддомінуючої партії. Отримання більшості голосів виборців, яка дає можливість формувати парламентську більшість, є засадничою рисою двопартійної політичної системи. У двопартійній системі дві партії змагаються між собою не лише на виборах, але й після їх завершення як правляча та опозиційна партії. Між партологами досі триває жвава дискусія про те, чи вважати двопартійну систему антиподом, чи варіантом багатопартійної системи. Аргументи є в обох сторін, бо двопартійна система багато чим відрізняється від багатопартійної, але, разом з тим, в багатьох моментах вони дуже схожі.

Описуючи історичну еволюцію двопартійності, Дюверже відзначає, що в XIX ст. вона виражалась головним чином у змаганні між двома буржуазними партіями — консерваторами та лібералами. На початку XX ст. цей тип дуалізму змінюється змаганням між буржуазними та соціалістичними партіями. А згодом – змаганням між буржуазними та комуністичними партіями.

Батьківщиною двопартійності вважається Велика Британія. Партії консерваторів (торі) та лібералів (вігі) там змінюються при владі з моменту створення конституційної монархії. У 1924 р. лібералів змінюють лейбористи. З Великої Британії ця система поширилась у держави Співдружності. Точно визначити кількість держав з двопартійною системою важко. Згідно з класифікацією Бенікса та Текстора, їх існує 11. Даль нараховує 8, а Сарторі до двопартійних держав відносить Велику Британію, США, Нову Зеландію, Австралію, Канаду, Австрію.

У XX ст. на європейському континенті на парламентському рівні двопартійна система існувала лише в Іспанії (до 1923 р.). Деякі дослідники вважають її явищем виключно англо-саксонським. Проте, така точка зору є не зовсім вірною, оскільки деякі англо-саксонські країни мають багатопартійну систему, тоді як двопартійна система існує в Туреччині і деяких латиноамериканських державах. Її еволюцію можна спостерігати і в деяких країнах Європи.

Двопартійна система переживає сьогодні серйозні зміни. Ознаки майбутніх змін проявились ще в 1960-ті рр. і до початку 1990-х років привели до розмивання традиційних виборчих коаліцій, звуження масової бази, зменшилась і роль провідних партій як сил, що впливають на політичну свідомість і поведінку виборців. Значно зросло число виборців, які не ідентифікують себе з жодною партією. Помітним стало послаблення зв'язків між партіями та органами державного управління.

Разом з цим, *переваги* двопартійної системи над багатопартійною, на думку Дж. Джеймса, полягають у:

- забезпечення стійкого уряду;
- можливість об'єднання представників однієї політичної орієнтації у парламенті;
- обмеження претензій на розширення народної волі;
- забезпечення постійної кількості партій в органах влади (не більше двох) і підвищення ефективності роботи цих органів.

Інші теоретики партійних систем додають до цього списку такі *переваги*:

- спрощення роботи парламенту, особливо процедури прийняття законів, оскільки достатньо виступів представників тільки двох фракцій;
- виключення надобіцянок, взагалі популізму, в партійній діяльності, що підвищує відповідальність уряду за реалізацію проголошеної програми;
- посилення конкурентної боротьби партій за владу, що позитивно впливає на діяльність обох політичних сил в інтересах виборців;
- виключення подальшої поляризації і атомізації партійної системи, так як у ній не може утворюватися більше двох полюсів;

— здатність пом'якшення ідеологічних конфліктів, оскільки кожна партія цієї системи включає ідеологічні принципи кількох ідеологій, що призводить до ідеологічної конвергенції усієї системи;

— наближення усієї політичної системи до ідеалу відповідального правління, коли усі партійно-урядові програми виконуються в інтересах виборців;

— стабільність центру партійної системи, в якому зосереджена практично уся партійна діяльність (Г. Даалдер);

— забезпечення кращої керованості не тільки партійної і усієї політичної системи, але й суспільства в цілому (Ф. Епстайн).

Недоліки двопартійної системи, у порівнянні з багатопартійною, є такі:

— незабезпеченість представництва усіх прошарків і соціальних груп населення, що штовхає до зменшення активності виборців, які не знайшли «своїх» політичних партій;

— подібність виборчих платформ, що призводить до зменшення інтересу до виборів і участі в політиці загалом;

— постійне генерування «третіх» партій, що призводить до нестабільності крайніх флангів партійної системи.

Сьогодні виокремлюють такі *типи двопартійної системи*:

1. Американська та британська двопартійність – історичні різновиди двопартійної системи, які відрізняються між собою як організаційною будовою, так і характером політичного режиму. Республіканська і Демократична партії США, Консервативна та Лейбористська партії Великої Британії мають більш як вікові традиції політичної боротьби, а виборче законодавство цих країн сприяє існуванню саме цієї системи.

Ідеологією трьох з чотирьох згаданих партій можна вважати неоконсерватизм, а ідеологією Лейбористської партії — тред-юніонізм. Для американських партій характерним є кадровий тип організаційної структури, тоді як для англійських — масовий. Британська та американська двопартійні системи відрізняються насамперед структурами своїх провідних партій. У Великій Британії партіям притаманний високий ступінь централізації, тобто є вони централізованими партіями. Фінанси та бюджет знаходяться під суворим контролем центральних органів. За ними зберігається право затверджувати кандидатів у депутати, яких висувають місцеві осередки. У США закриті збори партійних лідерів є незалежними одні від одних: голови виборчих дільниць і їх комітети пов'язані з комітетами округу, останні знаходяться під керівництвом лідерів та комітетів штату. За межами штату практично не існує ніяких організацій, влада державних лідерів і комітетів дуже обмежена. Це встановлює вражаючу різницю між партійними системами США та Великої Британії. У британських домініонах рівень централізації нижчий, але він не досягає рівня США. Соціальна база партій — надкласова, партії орієнтуються на всі суспільні верстви, з певними регіональними особливостями в США (промислова північ та аграрний південь) та ідеологічними у Великій Британії.

При цьому слід пам'ятати, що американські партії були засновані не на ідеологічному чи соціальному ґрунті, що вони містять в собі різномірні доктринальні елементи. Оскільки в США не існувало могутнього робітничого руху, розвитку там не отримали європейські форми масових партій. Лише в першій чверті XIX ст., тобто майже півстоліття після проголошення незалежності, виникли партії — прототипи сучасних партій.

Вихідною базою їх формування стали низові організації в штатах і на місцях. Іншими словами, партійна система США будувалась знизу вгору. Сам політичний процес був достатньо персоналізований: партійні штаби та активісти обслуговували тих чи інших популярних політиків, які висувались на виборні посади. Це сприймалось як альтернатива безособовій ієрархії партійної машини. Виборець голосує не стільки за представника тієї чи іншої партії, — скільки за особистість.

Іншою особливістю американської партійної системи є відбір кандидатів шляхом попередніх виборів (праймеріз) в яких можуть брати участь всі прихильники тієї чи іншої партії. У цій процедурі яскраво проявилось намагання партій стати виразником інтересів і

настроїв не стільки своїх членів, скільки широких верств виборців. Незважаючи на ці відмінності між американськими та британськими провідними партіями є і чимало подібного.

У двопартійній системі обидві партії є, звичайно, великими партіями, які мають широке коло членів та виборців. Веде це до об'єднання в рамках однієї партії громадян з дуже різноманітними поглядами. Чим більшою є політична партія, тим різноманітнішим є склад її членів, що створює різні платформи, групи, тенденції і таким чином послаблює внутрішньопартійну структуру партії. Це спільні ознаки всіх двопартійних систем. Наявність цієї внутрішньої різноманітності партії підвищує значення партійного керівництва, яке може балансувати. Це приводить до зменшення залежності керівництва партії від думки членів партії та симпатиків.

Різнорідність політичних поглядів всередині партії ставить членів партії перед вибором: або перейти у конкуруючу партію, або припинити свою політичну діяльність. У рамках існування в партії різних тенденцій та груп, платформ опанування партійного керівництва однією з крайніх груп приводить до зростання внутрішньопартійної напруги. Тому більші шанси мають центристи, які здатні гармонізувати крайнощі в рамках партії. У багатопартійній системі крайнощі інституалізуються, у двопартійній – гармонізуються. Тому двопартійні системи є крайньо непридатними для радикальних партій (комуністів, фашистів).

Двопартійність знімає вплив демагогії з політики, так як є джерелом певної політичної згоди. Вона за своєю природою відрізняється від багатопартійності, яка змушує кожную партію, що приходить до влади, правити спільно з іншими, приписуючи їм свої власні помилки. При двопартійності (біпартизмі) змагаються дві подібні (гомогенні) партії. Звичайно кожна з них має свій погляд на владу і на суспільний розвиток, але вони сходяться в головному – всі вони сподіваються на одноосібне здійснення влади згідно з раз і назавжди встановленим порядком. Механізм конкуренції в межах двопартійної системи веде до консенсусу з мінімальною конфліктною ситуацією.

Ілюстрацією цього можуть бути США, де конфліктний потенціал суспільства значний, але це не позначається на рівні конфліктності партійної системи. Крім цього двопартійність передбачає цілу низку додаткових умов: культурну гомогенність, консенсус з фундаментальних цінностей і т. д. Двопартійна система створює особливий механізм державного керівництва.

У Великій Британії вона приводить до ліквідації механізмів парламентського правління. Немає мови про зверхність парламенту над кабінетом, чи про поділ влади на виконавчу та законодавчу. Факт, що прем'єр-міністром стає лідер партії, яка отримала парламентську більшість, зумовлює домінуюче становище уряду в політичній системі. Завдяки партійній дисципліні керують вони діяльністю партійної більшості в парламенті, яка зацікавлена в підтримці свого уряду і прем'єра. Уряд таким чином керує як виконавчою, так і законодавчою владою. У випадку серйозних розбіжностей між парламентською більшістю та урядом, останній можуть відправити у відставку, але це не порушує принципів керівництва партії, яка має парламентську більшість.

При двопартійній системі лише дві партії за своїм впливом є настільки сильними, що можуть отримати в парламенті більшість місць і сформувати однопартійний уряд. Одна з цих двох партій утримує у своїх руках владу і конкурує з іншою великою партією (але без підтримки чи допомоги третьої партії). Така парламентська більшість, в принципі, гарантує стабільність уряду і робить можливим найбільш повне представництво інтересів громадян з врахуванням чергування при владі. Зміна влади є визначальною рисою механізму двопартійності. При тому зміну слід розуміти як очікування, а не як державну реорганізацію. Зміна передбачає, що дистанція між партіями є незначною, і очікування надає можливість партії опозиції змінити правлячу партію. Іншими словами, поняття «зміни» переходить у поняття «конкуренції».

Іншою є ситуація в США. Тут партійна система узгоджується з конституційним устроєм. Президентська система, яка дистанціює президента від конгресу, функціонує завдяки американській партійній системі. Президент не має, звичайно, серйозної підтримки в конгресі, навіть якщо там більшість становлять члени його партії. Це є результатом слабкої організації та дисципліни американських партій, що дає можливість здійснювати реальний розподіл влади між президентською та законодавчою гілками влади.

2. Формальна (штучна) двопартійність – тип двопартійних систем, існування яких засноване на примусі й забороні діяльності політичних партій. Так, наприклад, в Нігерії після одного з військових переворотів державою офіційно було декларовано створення двох політичних партій і на період «стабілізації демократії» в країні заборонялась діяльність будь-яких інших партій.

У Бразилії (з 1964 по 1979), Уругваї (з 1973 по 1985) після військових переворотів законодавство дозволяло лише діяльність двох партій. При тому одна з них розглядалась як правляча, а друга – як опозиційна. У Колумбії в 1957 р. дві традиційні партії – Консервативна та Ліберальна – підписали угоду про паритетне правління. Ще одним специфічним прикладом формальної двопартійності була Болгарська Народна Республіка, в якій існували дві легальні партії – правляча комуністична партія та її «молодший партнер» Болгарський землеробський народний союз.

Характерною особливістю цих двопартійних систем є обмеження рівня політичної конкуренції та свободи. Такі партійні системи отримали назву «обмежених (штучних) партійних систем».

3. Метафізична (технічна) двопартійність – термін запропонований М. Дюверже для визначення характеру конкуренції в рамках двопартійної системи. Під технічною двопартійністю, вчений розумів такий тип конкуренції, при якому змагання між партіями обмежується другорядними цілями та засобами, що не приводить до зміни загальних засад існуючого режиму, а під метафізичною двопартійністю – таке змагання в рамках якого об'єктом партійних суперечок виступає сама природа режиму. Тільки перший тип двопартійності є життєздатним. Тому дуалізм неможливий в тому випадку, коли одна з двох партій має тоталітарну структуру.

4. Два-і-пів партійна система (модифікована двопартійність) – категорія запропонована Ж. Блонделем для визначення такого типу партійної системи, де існують дві великі партії і третя – мала. Остання значно слабша (як виборчо, так і парламентарно), але має значний вплив на функціонування партійної системи. Джерелом сили цієї партії є її центральне положення між двома великими партіями, що робить її потенційним партнером і для лівої, і для правої партії. Вона використовує при цьому ситуацію, коли жодна з двох великих партій не може здобути абсолютної більшості в парламенті.

Приклад цього типу партійних систем спостерігаємо в Німеччині: дві великі партії – ліва, соціал-демократична та права, ХДС/ХСС третя, мала партія – Партія Вільних демократів. Подібна система мала місце в Австрії, коли австрійська Партія свободи асоціювала з виразною ліберально-центристською політичною орієнтацією. Така тенденція останнім часом має місце в Новій Зеландії, Австрії, Австралії, Бельгії, Люксембургу, Ірландії, Канаді. Пропозиція Ж. Блонделя щодо виділення цього типу партійних систем в окремий тип не отримала підтримки більшості вчених.

ЛІТЕРАТУРА:

- Абрамов Ю.К. Американская партийная модель (основные характеристики) / Ю.К. Абрамов // США: экономика, политика, идеология. – М., 1992. – № 2.
- Громыко А. Модернизация партийной системы Великобритании / А. Громыко. – М., 2007.
- Данилов С. Двухпартийная система Канады: тенденции развития / С. Данилов. – М., 1992.
- Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2000. – С. 236, 268–288, 318–347.
- Желев Ж. Фашизм. Документальне дослідження німецького, італійського та іспанського фашизму / Ж. Желев // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 1.

- Ильинский И. П. Партийная система ФРГ / И. Ильинский. – М., 1983.
- Лейпхарт А. Партийные системы. Двухпартийные и многопартийные системы / А. Лейпхарт // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. I. – М., 2004. – С. 27–49.
- Липсет С. М., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей / С.М. Липсет, С. Роккан // Партии и выборы. Хрестоматия. Ч.1. – М., 2004. – С.49–81.
- Манькин А. С. История двухпартийной системы США (1789–1980) / А.С. Манькин. – М., 1981.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 358–390.
- Основы теории политических партий: Учебн. пособие / Под. ред. С. Е. Заславского. – М., 2007.
- Партии и партийные системы современной Европы: Проблемно-тематический сборник / Отв. ред. В.П.Любин. – М., 1994.
- Принципы функционирования двухпартийной системы США: история и современные тенденции (1918–1988). – М., 1988–1989. – Ч.2.
- Пушкарева Г.В. Партии и партийные системы: концепции М. Дюверже / Г.В. Пушкарева // Социально-политический журнал. – 1993. – № 9–10.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В. В. Лісничий. – К., 2004. – С. 179–190.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 439–464.
- Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2005. – С.14, 18, 22, 81–86, 98, 100, 213, 238, 280, 394, 414, 440.

ТЕМА 11

БАГАТОПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

Питання:

1. Багатопартійна система.
 - 1.1. Способи утворення багатопартійних систем.
 1. 2. Класифікація багатопартійних систем.
2. Характеристика головних типів багатопартійних систем.
 - 2.1. Система поляризованого плюралізму.
 - 2.2. Система обмеженого (поміркованого) плюралізму.
 2. 3. Система домінуючої партії.
 - 2.4. Система без домінуючої партії.
 - 2.5. Багатопартійна система екстремально поляризована.
 - 2.6. Впорядкована (невпорядкована) багатопартійність.
 - 2.7. Атомізована система.

1. Багатопартійна система.

Багатопартійна система – політична система, при якій може існувати безліч політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни.

Розподіл місць в уряді та / або парламенті проводиться відповідно до одного з двох основних принципів:

— пропорційна система передбачає, що кількість місць, одержуваних партією в органах влади, прямо пропорційно кількості поданих за неї голосів виборців;

— система виборів по одномандатних округах має на увазі, що місце в парламенті отримує кандидат, що виграв вибори в цьому окрузі; таким чином, кількість місць, одержуваних партією при виборах в одномандатних округах, не пропорційно кількості поданих за її членів голосів виборців. Така система тяжіє до утворення двопартійної системи.

Отже, багатопартійна система включає більш ніж дві сильні партії, але жодна з них в парламенті не набирає такої кількості мандатів, яка б давала їй можливість правити самостійно. Це змушує партії шукати між собою компроміс, укласти коаліції з метою формування уряду.

Багатопартійна система вважається сьогодні найдемократичнішою. Порівняно з двопартійною системою, вона пропонує виборцям значно ширший вибір альтернатив. Партії мають можливість відрізнятись між собою. У двопартійній системі партія для успіху на виборах змушена звертатись до багатьох соціальних груп. У багатопартійній системі партії не знають цієї проблеми. Завдяки можливості участі в правлячій коаліції партії немає необхідності бути надто великою, щоб отримати доступ до влади. Це дає можливість політичним партіям більш точно орієнтуватися на інтереси певних соціальних груп (в т.ч. і радикальних). Наявність урядових коаліцій робить багатопартійне управління менш стабільним ніж воно є в двопартійній системі. У країні повинен бути досягнутий компроміс не менш як з двома партнерами по коаліції щодо засад використання влади.

У Швеції, Норвегії, Фінляндії, Німеччині та деяких інших країнах вже склалися стабільні партійні коаліції одного чи іншого типу, які змагаються за владу між собою. Але коли партійну коаліцію слід формувати зі значного числа політичних партій, то це нерідко є проблемою. Тривалість існування такої коаліції є також переважно незначною.

Яскравим прикладом тут є Італія, де з 1945 р. при владі побували 53 різноманітні коаліції. Наявність двох партій є швидше винятком, ніж правилом в країнах з представницькою демократією. У більшості сучасних країн склалася й існує якраз багатопартійна система. Визначаючи відмінність між двопартійною і багатопартійною системами, Бюро розуміє останню як систему, в якій більше ніж дві партії мають достатньо

сильну організаційну структуру для того, щоб впливати на функціонування урядових інститутів.

Лінія поділу між двома типами систем є досить гнучкою і залежить від існуючих в країні ідеологій, традицій, виборчої системи, що за висловом М. Дюверже складає суть поняття «партійна реальність» і яку він порівнює з маятником. Згідно з типологією Дж. Сарторі, багатопартійні системи відрізняються, головним чином, наступними трьома рисами: невеликі ідеологічні розбіжності між головними партіями; схильність до формування коаліцій між різними партіями, навіть коли вони надають перевагу різним політичним програмам; важливість міжпартійної боротьби, її суттєве значення для провідних партій. На відміну від жорсткої двопартійності, багатопартійна (плюрипартійна, мультипартійна) система є більш гнучкою та різноманітною. Немає жодного принципового значення, скільки саме партій – три чи більше – функціонують в її рамках, оскільки з моменту появи третьої партії рідко коли одній з них вдається отримати і довго втримувати абсолютну більшість в парламенті.

Парадокс багатопартійної системи саме в тому і полягає, що при наявності значної кількості партій реальну участь у здійсненні влади бере значно менше їх число. Інші ж партії, хоча й беруть участь у політичному процесі, але значного впливу на реалізацію влади не мають. У кінцевому підсумку все зводиться до визначення місця політичних партій в системі влади. Деякі з них, т.зв. правлячі, навіть при наявності у них цілком прийнятної для значної частини електорату програми, не здатні управляти самостійно і беруть участь лише в коаліційних урядах.

При багатопартійності існують також і так звані антисистемні партії, які надають перевагу своїй принциповій ролі в опозиції. Причому, якщо в умовах двопартійності вони маргіналізуються, то багатопартійність, навпаки, виправдовує їх існування. Правлячі партії націлені на розробку заходів, зумовлених національними потребами, а антисистемні партії головне своє завдання бачать у декларуванні вимог класу чи соціальних груп, з якими вони себе ідентифікують.

Отже, при багатопартійності політичні партії є гетерогенними. Між тим, влада в руках кількох партій далеко не є ідеалом багатопартійності. Адже коли їх кількість переходить певну оптимальну величину, всяке демократичне волевиявлення населення неминуче приводить до подріблення голосів, необхідності повторних виборів, а головне – до неминучості коаліційних форм влади, які відзначаються як нестабільністю, так і недовговічністю. І якщо проаналізувати стабільні політичні системи, то ми помітимо, що влада там, при наявності значної кількості партій, в той чи інший період належить лише одній із них. Але від однопартійності така влада відрізняється двома принциповими моментами:

- 1) наявністю організованої опозиції правлячій партії;
- 2) партія не зрослася з державою.

Державна влада не монополізована, оскільки підзвітна законодавчій владі, яка по-суті є багатопартійною. Досвід політичної історії показує, що партіями-фаворитами найчастіше є центристські партії оскільки вони є перепорою на шляху до влади різного роду радикалам, а також проводять однотипну, послідовну політику. Інша, надзвичайно важлива сторона реальної багатопартійності – мобілізація населення на легітимацію існуючого політичного ладу. Як би не розходились між собою інтереси конкуруючих політичних партій, однак якщо вони готові вступити у боротьбу за створення органів влади на основі загальних правил та існуючих норм, якщо народ, як суверенний носій влади, розглядає самі вибори як форму вираження своєї волі, то багатопартійність при цьому виступає як важливий засіб легітимації існуючих порядків. За ідеологією партії, що формують багатопартійну систему є надзвичайно різноманітними, але більшість з них сповідують соціал-демократію, неолібералізм і неоконсерватизм. Організаційна структура партій, зазвичай, масова та децентралізована, методи та засоби діяльності – у більшості партій – парламентські. Соціальна база партій досить різноманітна і здебільшого «надкласова».

Батьківщиною цього типу систем прийнято вважати зону Атлантичного океану, де вони розвиваються протягом кількох десятиліть. Однак сьогодні цей тип систем поширився далеко за її межі. У середині 1990-х років, 105 із 182 країн (52%) управлялись системою з більш ніж однією партією. Вони включали зону Атлантичного океану, 4/5 Латинської Америки, 2/3 Південно- та Східно-Азіатських країн і всього третину держав Середнього Сходу та Африки. Успіх даних систем є незначним серед держав Третього світу, у зоні Атлантичного океану, – навпаки а з 1980-х років з'являються вони й у Латинській Америці та Східній Європі.

1.1. Способи утворення багатопартійних систем.

Говорячи про багатопартійність, М. Дюверже зазначає: «Кожна національна організація зберігає свою власну, єдину і неповторну ознаку, через яку її неможливо віднести до якоїсь загальної схеми. Проте, можна дослідити деякі спільні ознаки, якщо брати до уваги способи виникнення багатопартійних систем». Соціолог виокремлює два способи утворення багатопартійних систем: 1) шляхом розколу і 2) шляхом часткового перекриття. Що ж стосується трипартійності, то М. Дюверже називає два випадки її утворення: трипартійність зразка 1900 р. і трипартійність австралійського зразка.

ЛІВІЗМ (ТРИПАРТІЙНІСТЬ ЗРАЗКА 1900 РОКУ). Характеризує один із способів утворення трипартійної системи. Звичайним є такий випадок, коли реформістські чи революційні партії стають консервативними, коли реформи чи революції, за які вони боролися, вже здійснені. Тоді їхні погляди змінюються з лівих на праві, залишаючи місце для виникнення нової партії лівої орієнтації, яка проходить таку ж еволюцію. Таким чином, через двадцять чи тридцять років ліві одного періоду стають правими наступного періоду. До цього постійного руху М. Дюверже застосовує термін «лівізм».

ТРИПАРТІЙНІСТЬ АВСТРАЛІЙСЬКОГО ЗРАЗКА. Термін запропонований для характеристики одного зі способів утворення трипартійної системи. Виникнення трипартійної системи в Австралії пов'язане з її соціальною структурою. Дуалізм «консерватори-лейбористи», який відповідає зразку «середній клас-робітничий клас», тут змінюється окремим політичним представництвом фермерів, яке здійснюється за допомогою селянської партії. Виникнення останньої є результатом спроби дати селянам засіб вираження, подібний до того, який лейбористська партія дає робітничому класу. Селянські партії не набули широкого поширення. Однак певні традиції незалежної політики селянської партії залишилися і, зрозуміло, що вони відігравали певну роль у їх відтворенні за умов появи пропорційної виборчої системи. Подібно до лейбористських партій, які формувались на базі робітничих профспілок, селянські партії базувались на сільських кооперативах та профспілках. Найвагомішою їхня діяльність була у Болгарії.

У деяких державах поява селянських партій спричинила виникнення чотирипартійної системи. Вона виникла як результат долучення селянської партії до існуючої вже раніше консервативно-ліберально-соціалістичної трипартійності, властивої для Європи початку ХХ ст. Приблизно так складалася ситуація у скандинавських країнах, Швейцарії та Канаді, де в силу існування елементарної соціальної структури, яка спиралась на дуже обмежений промисловий розвиток, антагонізм «консерватори-ліберали» набув форми «місто – село». Нарешті, існує чітко визначена тенденція до трипартійності у «латинських народів» як результат глибокої індивідуалізації їх мешканців, їх смаку до особистої оригінальності і трохи анархічної сторони їх характеру. Прикладом тут можуть слугувати іспанські кортеси.

Багато партій існувало також у Німецькому Райху та Веймарській Німеччині, багатопартійність має місце також у Голландії та Італії. Крім цього можна спостерігати в багатьох країнах чітку тенденцію до багатопартійності серед правого крила політичних сил. Інколи ця багатопартійність правого крила є результатом лівізму - кілька сучасних груп правого крила є старими партіями лівого крила, які відійшли до правих під тиском нових партій і які так і не змогли повністю асимілюватися з партіями правого крила. Це також трапляється ще і як результат тенденції консервативних партій до поділу всередині самих партій і утворення кількох груп-суперників. Це пов'язане з глибоко індивідуальними рисами

буржуазії, яка як найбільш розвинений соціальний клас є і найбільш диференційованою, що зумовлює існування різноманітних політичних позицій. Можна також виділити національну або етнічну багатопартійність, яка притаманна, країнам, поділеним на кілька традиційних або расових груп: тут расові антагонізми переважають над соціальними та політичними конфліктами.

1. 2. Класифікація багатопартійних систем.

Важко довести типовість багатопартійної системи: можна уявити незліченні її варіанти, починаючи з трипартійної системи і до нескінченності, і в межах кожного варіанту можливі різноманітні зразки та форми. Трипартійна система у Франції не має нічого спільного з бельгійською традиційною трипартійністю; скандинавська чотирипартійна система фундаментально відрізняється від швейцарської чотирипартійної системи (виникає як результат долучення селянської партії до існуючої вже раніше консервативно-ліберально-соціалістичної трипартійності, властивої для Європи початку XX ст.).

Вивчаючи багатопартійну систему, М. Дюверже виділяє її форми: трипартійність, чотирипартійність і власне багатопартійність – у відповідності до кількості партій-суперників. Причому, на його думку, «класифікація, яка складається з більш ніж чотирьох партій, вже неможлива». Крім того, М. Дюверже поділяє багатопартійність на «націоналістичну або етнічну» та «праву» чи «центристську».

Шарло поділяє багатопартійні системи на дві категорії: «інтегральна» багатопартійність (Бельгія, Люксембург, Канада), де політичне життя «атомізоване» та багатопартійність з однією домінуючою партією, яку не слід утотожнювати з однопартійною системою.

Американський політолог Епстейн виділяє багатопартійну систему з домінуючою партією, модифіковану однопартійну систему, «два плюс одна» партійну систему, крайню багатопартійну систему і стабільну багатопартійну систему. Якщо до багатопартійної системи з однією домінуючою партією він відносить Мексику, а модифіковану однопартійну систему бачить в США, то партійна система «два плюс одна» існує, на його думку, у Великій Британії, Канаді, Австрії. Крайня багатопартійна система діє у Франції. Бюрдо поділяє багатопартійність на «впорядковану та невпорядковану». До першого типу дослідник відносить, наприклад, Голландію та скандинавські країни, де існує згуртованість партій, консолідація виборців навколо них, стабільність урядів. Другий тип властивий, скажімо, Італії та Франції, де «партії створюють враження безладу в політичному житті, так як вони не пройняті почуттям відповідальності за функціонування політичної системи». Нарешті, існує поділ багатопартійних систем на «природні» та «штучні». До останніх відносять такі типи систем, де має місце штучне обмеження багатопартійності.

Найбільш повну характеристику багатопартійних систем з врахуванням їх функціональної сторони дав Дж. Сарторі. Запропонована ним типологія партійних систем на сьогодні вважається базовою. (Див. ТЕМА 8).

2. Характеристика головних типів багатопартійних систем.

2.1. Система поляризованого плюралізму.

2.2. Система обмеженого (поміркового) плюралізму.

2. 3. Система домінуючої партії.

2.4. Система без домінуючої партії.

2.5. Багатопартійна система екстремально поляризована.

2.6. Впорядкована (невпорядкована) багатопартійність.

2.7. Атомізована система.

2.1. Система поляризованого плюралізму.

Один із типів багатопартійної системи. Характеризується наявністю багатьох політичних партій, гостротою ідеологічного розмежування між ними, присутністю серед політичних партій антисистемних, двосторонньою (біполярною) опозицією, демократичним політичним режимом, формуванням уряду партіями центру.

Типовими прикладами країн з поляризованою системою в різні роки були Франція та Італія.

У першій країні роль партій центру виконували Французька соціалістична партія (ФСП) і Об'єднання в підтримку Республіки (ОПР), роль лівої деструктивної опозиції – Французька комуністична партія (ФКП), а правої – Національний фронт (НФ).

У другій державі роль партій центру виконувала Християнсько-демократична партія (ХДП), Соціалістична партія Італії (СПІ), Соціал-демократична партія Італії (СДПІ) та деякі інші, малі партії, лівої деструктивної опозиції – Італійська комуністична партія (ІКП), правої – Італійський соціальний рух – Національні праві сили (ІСР-НПС).

У 1980-ті рр. процес формування багатопартійності торкнувся і країн Латинської Америки. Вона прийшла на зміну монопольній однопартійності чи забороні на діяльність політичних партій. Формування партійної системи в Перу та Болівії можна віднести до типу поляризованого плюралізму. У Перу цей процес відбувався більш стабільно, ніж у Болівії, поскільки там не існувало партії, яка претендувала на монополію влади за допомогою військових.

Сприятливою передумовою до утворення такої системи є пропорційна виборча система. Хоча поляризована багатопартійна система може сформуватись і при мажоритарній виборчій системі. Уряд при цьому формується як коаліція центристських сил, радикальноправі та радикальніві партії залишаються осторонь. При поляризованій багатопартійній системі можуть утворюватись і уряди чиновників та меншості. Перший – коли партії не здатні протягом певного часу домовитись про формування уряду, другий – тоді, коли формування коаліційного уряду більшості не вдається, але деякі партії (чи одна партія) готові підтримати в цьому уряді партію меншості чи коаліційний уряд меншості, не входячи до його складу (у Швеції соціал-демократи, які не мали більшості підтримувались комуністами).

Ідеологічний спектр партій в умовах поляризованої системи охоплює всі можливі різновиди ідеологій, що і визначає особливу запеклість політичної боротьби. Роль деструктивної лівої опозиції виконують, як правило, прокомуністичні політичні сили, а правої – неофашистські. За організаційною структурою ці партії – масові, при цьому, якщо для партій центру характерна децентралізована схема взаємодії між керівними і місцевими органами, то для обох полюсів опозиції – жорстко централізована. Відповідно методи та засоби діяльності партій центру – парламентські, а партій опозиції – від парламентських до авангардистських, деструктивних. Соціальна база й електорат усіх цих партій відповідають їх ідеологічним засадам. При цьому типовою є орієнтація партій, особливо центристської коаліції, на усі суспільні верстви. Деякі дослідники вважають поляризовану систему особливо демократичною. Однак, давно з'ясовані і слабкі сторони цієї системи. Через те, що партій багато, важко сформувати життєздатний коаліційний уряд, часто виникають урядові кризи, які перетворюють політичну ситуацію в політично нестабільну.

Стабільність та ефективність функціонування системи поляризованого плюралізму прямо пропорційна поточній стабільності, міцності коаліції центристських сил. Дріб'язкові сварки партій при розподілі державної влади поряд з іншими негативними наслідками несуть за собою перенасичення народних мас такою системою і тугу за режимом твердої руки. Так було у всіх молодих національних державах, які утворились у Східній Європі після війни (за винятком Фінляндії та Чехословаччини). У європейських державах при наявності поляризованої багатопартійної системи мають місце часті зміни уряду. Останнє особливо стосується Італії, де, на відміну від Франції, уряд формується у коаліційному складі. Тому система поляризованого плюралізму вважається менш стабільною ніж двопартійна система.

2.2. Багатопартійна система обмеженого (поміркованого) плюралізму.

Тип багатопартійної системи з такими рисами: наявність в суспільстві багатьох політичних партій, представництво в парламенті лише деяких з них, ще вужче їх представництво в уряді, відсутність антисистемної опозиції, доцентрова конкуренція,

орієнтація всіх партій на прихід до влади в рамках коаліції, демократичний політичний режим.

Багатопартійна система поміркованого плюралізму – категорія, запропонована в типології партійних систем Сарторі для характеристики такого типу партійної системи, в рамках якої, як правило, існують два політичні поля (центри) конкуренції. Ідеологічна дистанція між партіями залишається відносно малою, що є результатом досягнення консенсусу стосовно легітимації політичної системи. У такій системі домінує доцентрова конкуренція, що означає, що головний напрям конкуренції розміщується на відтинку лівоцентризм-правоцентризм. У результаті ця система стає схильною до консенсусного стилю здійснення політики. Сучасну більшість партійних систем у Західній Європі зачисляють до цієї категорії партійних систем. Система обмеженого плюралізму займає проміжне місце між двопартійною системою та системою поляризованого плюралізму.

Цей тип систем охоплює країни з 3-5 конкуруючими партіями – це такі як ФРН, Бельгія, Ірландія (трипартійний поділ), Данія (чотирипартійний поділ), Швеція, Голландія, Норвегія (п'ятипартійний партійний поділ). Однак ці партійні поділи є достатньо гнучкими. Залежно від механізму формування уряду серед систем обмеженого плюралізму розрізняють однопартійне правління, двоблокове і мультипартійне правління. Система обмеженого плюралізму найдосконаліша, оскільки в ній відсутні антисистемні партії та двостороння опозиція, усі партії орієнтовані на участь в уряді, можлива їх участь в коаліційних кабінетах. Ідеологічне розходження між партіями не є значним, а тому має місце доцентрова конкуренція. Водночас стабільність та ефективність системи обмеженого плюралізму багато в чому залежать і від конкретних історичних умов, традицій коаліційного представництва.

Сьогодні серед численних європейських держав з такою системою хіба лише Швейцарія може вважатись зразком стабільності та ефективності партійної системи. У латиноамериканських країнах подібний тип партійної системи майже не зустрічається, так як він погано сумісний зі складною соціально-політичною ситуацією, із значною фрагментацією та поляризацією політичних сил. Щоправда, останнім часом в Болівії та Еквадорі спостерігаються ознаки переходу до цієї більш досконалої партійної системи.

2.3. Система домінуючої партії.

Категорія запропонована Ж. Блонделем для визначення такого типу партійної системи, де одна з партій є особливо сильною (виборчо та парламентарно), однак зазвичай вона не має абсолютної більшості в парламенті, а тому повинна старатися знайти підтримку інших політичних партій в процесі творення урядових коаліцій.

Суть домінування, за Ж. Блонделем, веде до того, що дана партія хоч і не здобуває абсолютної більшості, однак володіє значно більшою силою в парламенті ніж інші партії – є вона необхідна для творення урядової коаліції більшості. Італійці до 1994 р. були класичним прикладом цього типу партійної системи. Християнська партія (з 1994 р. – Народна Партія) попри те, що лише раз після 1945 р. здобула абсолютну більшість в парламенті, брала участь у всіх правлячих кабінетах, вирішуючи їх політичний характер. Типовим прикладом тут можуть бути і партійні системи трьох скандинавських країн (Данії, Норвегії та Швеції). Починаючи з 1920-х років домінуючою політичною силою в цих державах були соціал-демократичні партії (в Швеції від 1917 р., в Данії від 1924 р., в Норвегії від 1927 р.).

2.4. Система без домінуючої партії.

Категорія запропонована Ж. Блонделем для визначення такого типу партійної системи, де жодна політична партія не володіє значною більшістю в парламенті, а результати виборів для кількох політичних угруповань є дуже близькими. У результаті жодна з партій є невід'ємною в процесі творення урядових коаліцій. Міжпартійні угоди є досить плинними, з'являється можливість формування кількох правлячих коаліцій.

Прикладами системи цього типу є Фінляндія та Бельгія. Так, у Бельгії після виборів 1987 р. в парламенті було 11 партій, з них 6 фламандських і 5 валонських, а після виборів в 1991 р. – аж 13 (8 фламандських та 5 валонських). Жодна з парламентських партій не

набрала більше 20 % голосів. У 1991 р. найбільша партія Бельгії – Християнська партія (фламандська) – здобула 16.7 % голосів виборців (на виборах 1987 р. – 19.5 %).

2.5. Багатопартійна система екстремально поляризована.

Тип багатопартійної системи, якій притаманні такі риси: значна кількість політичних партій, гострота ідеологічного розмежування між ними, присутністю серед них антисистемних партій, наявність двосторонньої (двополярної) опозиції, демократичний політичний режим, формування уряду партіями центру.

Багатопартійна система екстремально поляризована (поляризованого плюралізму) – категорія запропонована в класифікації Дж. Сарторі для характеристики такого типу партійної системи, яка визначається високим рівнем фрагментації. Ідеологічний простір системи залишається дуже «розтягнутим», а на обох полюсах існують відносно сильні антисистемні партії. У результаті немає можливості застосування консенсусного механізму прийняття рішень, панівною є конфронтаційна система. Така система має три поля конкуренції. Домінує в ній відцентрова конкуренція, що є природним результатом високого ступеня поляризації, факту зайняття центру просистемними угрупованнями та значної виборчої сили антисистемних угруповань. У цій системі має місце так зване явище двосторонньої опозиції. Загалом не можна навести сучасних прикладів даного типу партійних систем, є вона швидше категорією історичною (наприклад Веймарська Республіка, IV Республіка у Франції, італійська система до середини 1970-х років чи грецька система в перехідний період).

Типовими прикладами країн з поляризованою системою в різні роки були Франція та Італія. У 1980-ті рр. процес формування багатопартійності торкнувся і країн Латинської Америки, яка замінила існуючу тут монополярну однопартійну систему чи заборону на діяльність політичних партій. Формування партійної системи в Перу та Болівії можна віднести до партійних систем поляризованого плюралізму. У Перу цей процес відбувався більш стабільно, ніж у Болівії, оскільки там не існувало партії, яка претендувала на монополію влади за допомогою військових. Сприятливою передумовою утворення такої системи є пропорційна виборча система. Однак, поляризована багатопартійна система може сформуватись і при мажоритарній виборчій системі. Уряд при цьому звичайно формується як коаліція центристських сил, ультраправі та ультраліві партії залишаються осторонь. При поляризованій багатопартійній системі можуть утворюватись і уряди чиновників та меншості. Перший – в тому випадку, коли партії не здатні протягом певного часу домовитись про формування уряду. Другий – втім, коли формування коаліційного уряду більшості не вдається, але деякі партії (чи одна партія) готові підтримати в цьому уряді партію меншості чи коаліційний уряд меншості, не входячи до його складу (в Швеції соціал-демократи, які не мали більшості, підтримувались комуністами, які не входили до складу уряду).

2.6. Впорядкована (невпорядкована) багатопартійність.

Термін, який застосовує Бюрдо при класифікації різних типів багатопартійних систем.

До першого типу він відносить Голландію та скандинавські країни, де існує згуртованість партій, консолідація виборців навколо них, стабільність урядів.

Другий тип властивий Італії та Франції, де «партії створюють враження безпорядку в політичному житті, так як вони не пройняті почуттям відповідальності за функціонування політичної системи». Інколи можна зустріти такі терміни, як обмежена і організована, анархічна і безладна багатопартійність. Вказують вони на факт існування двох, дещо відмінних зразків багатопартійності. Спроби пояснити ці відмінності відмінностями у методиці проведення виборів виявились марними.

2.7. Атомізована система.

Характеризується наявністю багатьох політичних партій або їх повною відсутністю, нечисленністю і незначною впливовістю, наявністю антисистемних угруповань, формуванням уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції, демократичним або автократичним політичним режимом.

Атомізована система поділяється на системи крайнього плюралізму і авторитарної псевдопартійності.

Перший тип атомізованої системи загалом властивий всім державам колишнього СРСР і більшості країн Східної Європи. Багаторічна комуністична олігархія змінилася тут на широкий конгломерат порівняно невеликих політичних партій (1-10 тис. членів). Так, нещодавно кількість партій у Польщі становила – 132, в Грузії – 79. В умовах крайнього плюралізму формування урядів відбувається або на широкій коаліційній основі, як у країнах Східної Європи, або за позапартійними критеріями, як у державах колишнього СРСР. За ідеологічним спрямуванням політичний спектр партій цієї системи є надзвичайно широкий – від традиційних ідеологічних партій до екзотичних. Так само широко розрізняються ці партії за іншими базовими характеристиками.

Другий тип атомізованої системи – авторитарної псевдопартійності – притаманний насамперед деяким країнам Третього Світу (Уругвай, Парагвай, Гаїті). Тут існує багато партій, між якими точиться боротьба, але реальна влада і контроль над ситуацією в країні перебувають в руках військової або бюрократичної верхівки, що стоїть над партіями і традиційними інститутами парламентської чи президентської демократії. Атомізована система є найменш стабільною та ефективною серед інших партійних систем. Вона здатна до несподіваних стрибків як в бік однопартійної диктатури (Росія 1917 р.) так і в бік стабільних партійних систем.

ЛІТЕРАТУРА:

- Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності / Є. Базовкін // Політика і час. – 1991. – № 10.
- Голосов В. В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / В.В. Голосов // Политические исследования. – 1998. – № 1.
- Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2000. – С. 288–318.
- Лейпхарт А. Партийные системы. Двухпартийные и многопартийные системы / А. Лейпхарт // Партии и выборы. Хрестоматия. – Ч. I. – М., 2004. – С. 27–49.
- Обушний М. І. Партологія: навч. посібник / М. І. Обушний, М.В. Примуш, Ю. Р. Шведа. – К., 2006. – С. 358–390.
- Основы теории политических партий: Учебн. пособие / Под. ред. С. Е. Заславского. – М., 2007.
- Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів, 2005. – С. 171–194.
- Рябов С. Багатопартійність / С. Рябов // Політика і час. – 1991. – № 8.
- Сучасний виборчий PR / Кер. авт. кол. В. В. Лісничий. – К., 2004. – С. 190–204.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів, 2004. – С. 464–493.
- Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2005. – С.21, 24–28, 66, 70, 149, 216, 331, 343, 346–349, 378, 461, 464, 468.

ТЕМА 12

СПОСОБИ АНАЛІЗУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Питання:

1. Використання емпіричних досліджень масового виборця.
2. Аналіз думки експертів.
3. Аналіз елементів партійної системи.

1. Використання емпіричних досліджень масового виборця.

Метод визначення конфігурації партійної системи, який заснований на тому, що, застосовуючи заздалегідь сформовану шкалу конкуренції, на підставі відповідей респондентів можна сконструювати простір міжпартійного змагання.

У такий спосіб поступили Сані та Сарторі, визначаючи ступінь поляризації партійної системи на підставі думки масового виборця. Згрупували вони виборців, що голосують за політичні партії, на основі їх індивідуальних рішень на 10-пунктній шкалі, яка показує рівень симпатії кожної партії. На підставі цього могли вони оцінити ступінь поляризації, визначаючи ідеологічну дистанцію як результат індивідуального рішення громадянина стосовно приблизного місця, яке займає він на ліво-правій шкалі. Вони зауважили, що вимір ліві – праві сильно пов'язаний з певними політичними питаннями, які виникають під час виборчої кампанії. Визначення місця масового виборця на ліво-правій шкалі пов'язали вони з їх ставленням до наступної групи питань: соціальна рівність – в міру пересування від лівого флангу до правого відсоток тих, що акцентують увагу на проблемі соціальної нерівності, зменшується, суспільні зміни – просуваючись вправо, зменшується кількість виборців, що підтримують радикальні соціальні зміни, а зростає кількість прихильників збереження існуючого статус-кво; відношення до характеру зв'язків між Сходом та Заходом.

Позитивне ставлення до СРСР і акцент на різниці між Сходом та Заходом характерні для виборців лівої орієнтації; релігійності – більшість виборців, що вважають дану проблему важливою перебувають правіше від центру. Справедливість цієї тенденції підтверджена в 5 із 6 держав, за винятком Великобританії, де приблизно однакова кількість як правих, так і лівих вважають релігійність елементом соціальної ідентифікації. Сані та Сарторі стверджують, що система ліві-праві цілком точно відображає погляди, які займають виборці в багатьох істотних політичних питаннях, і є більш менш точним відображенням їх настроїв та почуттів стосовно суб'єктів політичної конкуренції. Спираючись на ці чотири проблемні питання, як спосіб ідентифікації масового виборця в політичному просторі, обидва автори прийняли 10-бальну шкалу виміру, ліві = 1 і 2, лівоцентристи = 3 і 4, центристи = 5 і 6, правоцентристи = 7 і 8, праві = 9 і 10.

Користуючись нею, вони визначали позиції політичних партій в 10 державах Західної Європи, з'ясовуючи так звану середню думку. Рівень поляризації (ідеологічної дистанції) визначався як результат різниці між двома екстремами системи. Візьмемо за приклад італійський досвід (дослідження 1981 р). Для групи виборців, які підтримують італійських комуністів (ліва екстрема), середня величина на 10 бальній шкалі становила 2.3. Для тих, що підтримували профашистський Національний Альянс (права екстрема) - 7.9. Різниця між двома екстремами складає 5,6 ($7.9 - 2.3 = 5.6$). Її належить розділити на 9 (максимальна дистанція між полярними екстремами), а результат - 0.62 - це величина індексу поляризації італійської партійної системи на рівні масового виборця в 1981 році. У випадку іспанської політичної системи дистанція між середньою позицією лівого електорату (2.53) та правого (5.43) становить 2.90 (але на шкалі 1-7, отже максимальна дистанція = 6). Рівень індексу поляризації в рамках масового електорату в 1982 році становив 0.48. Так само Італію, як і Іспанію, слід зачислити до групи держав з високим ступенем поляризації (коливається він від 0.50 і вище). Це саме можна сказати і про Францію (0.57) та Фінляндію (0.63). Групу держав, показники рівня поляризації яких коливаються навколо 0.30, характеризує і низький рівень

ідеологічної поляризації (наприклад Швейцарія - 0.27, Німеччина – 0.28, Великобританія - 0.33, а Голландія - 0.32).

2. Аналіз думки експертів.

Перші спроби визначення простору конкуренції спиралися на думку експертів, осіб, щоденно пов'язаних з політикою, - як практиків, так і теоретиків. Та лише Кастлес і Меєр представили систематичний аналіз думки експертів щодо локалізації партії на традиційній осі ліві-праві. Вони попросили респондентів розмістити політичні партії представлені в національних парламентах, на 10-пунктній ліво-правій шкалі: ультраліві – 0, помірковані ліві – 2.5, центр – 5, помірковані праві – 7.5, ультраправі – 10. Кастлес і Меєр формулюють кілька загальних висновків, що випливають з аналізу отриманих таким чином даних. Два серед них будуть нас особливо цікавити. Якщо йдеться про виборчу підтримку, то партії поміркованих лівих та правих здобули найвищого успіху. Приблизний відсоток голосів на користь перших – 18.7%, а других – 17.8%. Партії центру отримують 15.9% голосів. Відсоток голосів, що отримують партії крайнього блоку, коливався між 2.2 та 2.3%. Якщо йдеться про роль центристського блоку, то за винятком Ірландії та Франції центр системи є зайнятий принаймні однією партією.

Ю. Шведа визначає три групи держав, які відрізняються роллю, яку відіграють в них центристські партії: держави, де існують великі центристські партії – Австрійська народна партія, Італійська християнсько-демократична партія, держави, де існують лише малі центристські партії, які відіграють істотну роль в процесі творення урядових коаліцій – Бельгія, Німеччина та скандинавські держави, держави з малими неістотними центристськими партіями – Іспанія, Велика Британія.

Розподіл простору політичної конкуренції, запропонований Кастлесом і Меєром, і сама концепція 10-пунктної шкали стануть основою визначення «середньої» позиції політичних партій на підставі оцінок експертів. У зв'язку з цим в остаточному підсумку приймаємо до уваги також результати попередніх досліджень Морган і Додда (1976). Політична партія може змінити свою позицію, перейти ближче вліво чи вправо і то як протягом тривалого так і короткого проміжку часу. Зазвичай, однак, західноєвропейські політичні партії, особливо стабільні, переміщуються в рамках визначеного відрізка простору конкуренції, зберігаючи блокову орієнтацію. Дуже рідко трапляється, щоб політична партія перемістилася з одного блоку до іншого, а навіть якщо таке і трапляється, то в рамках тривалої часової перспективи (наприклад переміщення норвезької лейбористської партії з крайньо лівих позицій до центру партійної системи упродовж 1970-х рр. чи подібний рух Іспанської соціалістичної робітничої партії, який відбувався значно швидше).

3. Аналіз елементів партійної системи.

Зміна конфігурації (типу) партійної системи настає тоді, коли зміні підлягає система взаємних зв'язків між істотними партіями системи, що означає зміну стабільної лінії поведінки на електоральному, парламентсько-урядовому та організаційному рівнях. Якщо йдеться про концептуалізацію зміни партійної системи як окремої політичної категорії, то в літературі існує щонайменше два підходи.

Частина авторів користується визначеною типологією партійних систем як способом реєстрації та опису динаміки зовнішньосистемних змін (Меєр, Білле, Маврогордатос). Зазвичай в гру вступає типологія Сарторі, що визначає властивості міжпартійних зв'язків в системному контексті. Один з представників цієї «школи» Меєр вважає, що зміна партійної системи відбувається тоді, «коли в результаті ідеологічних, стратегічних чи електоральних змін відбувається трансформація напрямку конкуренції чи формули створення уряду». Однак зміни ці, на його думку, повинні розглядатись у контексті типології партійних систем, а коли мають значення зміни системні (трансформаційні) то з'являється необхідність рекласифікації партійної системи. Варто згадати, що представлені раніше типології партійних систем належить трактувати як тяглість, а не дихотомічну систему. Партійні системи можуть

змінити свій характер, переходячи певну логіку розвитку (наприклад від системи розпорошення до рівноваги в типології Сміта). Можливими є також так звані «граничні» випадки, коли партійна система коливається між двома категоріями, набираючи рис системи «гібриду».

Друга методика спирається на думку, що можна виділити певні постійні елементи партійної системи, зміна яких може впливати на її функціонування. Автори, як правило, керуються подібним каталогом елементів партійної системи, узгоджуючи, наприклад, такі змінні як кількість і розмір партій, ідеологічну дистанцію, коаліційний потенціал чи соціополітичні поділи. Принципова різниця між прихильниками такого підходу стосується проблеми визначення цих базових критеріїв.

Перший підхід – «інституційний» – означає, що автор формулює елементи, які визначають єдині структурні властивості партійної системи, а також ті, що зумовлюють її конфігурацію. Так діє, наприклад, Сміт, коли ідентифікує триєдині риси структурного характеру, окреслюючи їх іменем ядра партійної системи. За допомогою цих рис автор намагається прослідкувати за процесом структурних змін партійної системи, досліджуючи процес змін, що відбуваються як в межах кожної з цих рис, так і в характері взаємних зв'язків.

Другий підхід, який отримав назву «соціального», закладає вихід поза структурну систему і врахування елементів аналізу партійної системи, які можуть впливати на її зміни, але стосується оточення партійної системи в широкому розумінні (наприклад соціополітичних поділів, переливання виборчої підтримки, політичного режиму). Такий підхід пропонують Лане і Ерсон. Використання зазначеної типології і рекласифікація партійної системи в рамках певної тягlosti класів може спиратися на узгодження визначеного каталогу раніше прийнятих елементів як способу оцінки динаміки таких змін.

Отже, поєднання двох перспектив («інституційної» та «соціальної») видається плідним, оскільки партійна система є своєрідною «посередницькою структурою» між суспільством і державою, динаміка змін якої відповідає рівню змін, що відбуваються як в її оточенні, так і в межах конфігурації самої партійної системи. Характеристику оточення партійної системи (в першу чергу соціального) визначає структура соціополітичних поділів та виборча поведінка, а інституційного – виборча система та політичний режим. Йдеться понад усе про змінну кількості й розміру партій та ідеологічну дистанцію між ними. Зміни, що відбуваються всередині партійної системи, залишаються описаними за допомогою згаданих теоретичних показників.

Для визначення кількості та розміру партій використовують т.зв. індекси (*індекс ефективної кількості партій, індекс агрегації та урядової участі, індекс фракційності*), а *індекс поляризації* показником дистанції між партіями.

1. Індекс ефективної кількості партій. Термін запропонований Лааксо і Таадерега для визначення числа партій, які входять в рамки конкретної партійної системи. Визначається за формулою:

$$N = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2}$$

n - кількість партій,

p_i - відсоток парламентських місць (чи голосів виборців) i - партії.

Обидва автори беруть до уваги відносний розмір конкретної політичної партії, що виражається в пропорції місць, які посідає партія в парламенті, чи голосів, здобутих нею на парламентських виборах. Розглянемо кілька прикладів визначення індексу ефективної кількості партій на парламентському рівні. У двопартійній системі виступають дві партії. Якщо прийняти, що обидві партії займають по 50% місць в парламенті, то ефективна

кількість партій – рівна 2.0. Якщо одна з партій здобула 70%, а друга 30% місць, то індекс становитиме 1.7. Це означає, що одна з партій опанувала арену парламентської боротьби, а тому систему важко назвати двопартійною. У блонделівській категорії два-і-пів партійної системи (пропорція місць 45:40:15) величина індексу дорівнює 2.6. Де існує три партії, які посідають близький відсоток місць, індекс дорівнює – 3. Якщо ж одна з партій втратить частину мандатів, чи буде трохи слабшою від двох інших, то ефективна кількість партій буде десь між 2.0 та 3.0 (це залежить від сили третьої партії).

Якщо політична (парламентська) сила партії є дуже близькою, то ефективна кількість партій буде дорівнювати кількості партій в парламенті. Коли з'являється диспропорція в силі політичної партії, то величина індексу буде нижчою, ніж фактична кількість партій. У багатопартійній системі з домінуючою партією (наприклад, співвідношення місць 45:20:15:10:10 ефективна кількість партій становить 3.5, а у випадку відсутності домінуючої партії (наприклад, пропорція місць 25:25:25:15:10 величина індексу становить 4.5. Серед шістнадцяти держав Західної Європи аж в десяти бачимо ріст величини індексу в 1980–1994 рр. порівняно з попереднім етапом. Загалом тенденція ця є поміркованою, хоча в деяких державах маємо справу з досить радикальним збільшенням ступеня ефективної кількості партій (наприклад, в Бельгії – 4.3, Швейцарії – 1.4, Італії – 1.0, Данії – 0.9). У більшості цих держав рекордно високий рівень індексу ефективної кількості парламентських партій зареєстровано в 70-х чи 90-х рр. Лише у Данії та Великій Британії рекордний показник досягнув попереднього рівня. В інших державах рівень індексу або впав (наприклад у Франції та Голландії) або утримується на незмінному рівні (у Фінляндії).

2. Індекс агрегації. Термін запропонований Л. Маєром для оцінки стану наймогутнішої партії в парламенті відносно інших партій, представлених у ньому. Визначення цього індексу засноване на співвідношенні двох критеріїв. Перший – визначає кількість парламентських партій у визначеному часі, а другий – спирається на визначенні приблизної сили найбільшої парламентської партії. Індекс агрегації Л. Маєра можна представити таким чином:

$$A = \frac{S}{N}$$

де А - це індекс агрегації,

S - відсоток місць, контрольованих найбільшою партією у парламенті,

N - кількість партій, представлених у парламенті.

Вища величина індексу агрегації означає більш концентрований вимір партійної системи, що загалом сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. У результаті сформовані уряди відзначаються значним ступенем тривалості. Виходить це з того факту, що в рамках такої партійної системи функціонує сильне угруповання, яке здатне домінувати в рамках конкурентних відносин між партіями і, в результаті, або формує однопартійне правління (більшості чи меншості), або диктує іншим партнерам умови, на яких він буде створений (т.зв. ініціативні партії). Індекс агрегації вказує на різницю між рівнем урядової концентрації та концентрації опозиції. Якщо остання сфрагментаризована, то вона має сумнівні шанси представлення альтернативної коаліції, що загалом збільшує правдоподібність існування попереднього кабінету, який постав як результат домінування найбільшої партії (чи однопартійного кабінету).

Найвища величина індексу є в країнах, де домінують біполярні політичні системи. У Великій Британії, Австрії, Греції, Німеччині, Португалії та Ірландії досить часто створюються уряди однопартійні або коаліційні, але, які спираються на домінування найбільшої політичної партії (ініціативної партії). У всіх цих державах індекс агрегації перевищив величину 10.00 (середня за час 1945–1994 рр.). Порівнюючи згадані два періоди, бачимо, що тільки в Греції та Німеччині, очевидно є тенденція росту індексу порівняно з іншими державами континентальної Європи. На іншому, протилежному березі знаходиться

Швейцарія, Фінляндія, Італія, Голландія, Бельгія та Данія. У всіх цих державах середня величина індексу є меншою від 5.00. За винятком Голландії, в інших державах рекордно низький його ступінь залишився зареєстрованим в 1980–1994 рр. У цих державах маємо справу зі значним ступенем фракційності партійних систем і багатопартійною системою коаліційних переговорів, чому, зрештою, сприяє факт існування малих політичних партій. Дані уряди є менш стабільними, а процес їх формування залишається значно тривалішим і вимагає застосування багатьох норм дискусійного характеру.

3. Індекс урядової участі. Величина, яка характеризує коаліційний потенціал партії. Визначається як співвідношення між кількістю кабінетів сформованих в зазначений період, та суми участі в них конкретної політичної партії. Це можна подати таким чином:

$$I_{pi} = \frac{P_i}{G}$$

де I_{pi} - індекс урядової участі партії – i ,

P_i - величина, яка показує в скількох урядах брала участь партія – i ,

G - кількість сформованих урядів.

Величина індексу коливається від 0 –в коли партія ніколи не була в уряді, до 1 – коли була учасником всіх правлячих урядів. За його допомогою можна визначити реальний, а не потенційний рівень істотності сучасних партій, коли його величина відображає реальну силу їх конкуренції на парламентсько-урядовому рівні. Належить також пам'ятати, що придатність індексу обмежена рамками конкретної партійної системи хоч би з огляду на те, що сам феномен істотності є категорією відносною і повинен розглядатися в конкретному контексті соціального та інституційного оточення партійної системи.

Недоліком цього індексу є те, що він не дозволяє за допомогою якісних параметрів оцінити партнерів, які беруть участь у процесі формування урядів. Важливим, очевидно, є не лише сам факт участі в урядовій коаліції, але роль, яку відіграють в її рамках окремі партії. Одна партія може мати, наприклад, статус домінуючої, в той час, коли інша виступає в ролі молодшого партнера – допоміжна. Цих особливостей ми не зможемо відзначити, послуговуючись індексом урядової участі.

4. Індекс фракційності. Величина, яка вказує на існуючий в державі тип політичної багатопартійності. Рає пробує визначити індикатори, за допомогою яких можна описати стан партійної системи, і які він інтегрує за допомогою узагальненої формули рівня фракційності політичної системи. Перший - це показник кількості партій, які є учасниками виборчого змагання (парламентської конкуренції). Окремо даний індикатор нам нічого не говорить про відносну силу політичних партій, і тому з його допомогою можемо мати єдиний, дуже загальний образ партійної системи. Другий - це показник кількості голосів, отриманих на парламентських виборах найбільшою партією.

Припустимо, що існують три партійні системи, а найбільша партія в кожній з них здобуває відповідно S_1 – 90% голосів, S_2 – 45%, S_3 – 34%. Це показує нам, що перша система є прикладом абсолютного домінування однієї партії, в той час як наступні дві вказують на існування багатопартійності. Однак зазначені дані не дають інформації нам про політичну позицію партій в рамках вказаних систем. Третій – це показник двопартійності. Індекс фракційності Рає заснований на оцінці правдоподібності, що з двох випадково підібраних виборців на конкретних виборах обидва будуть голосувати за дві різні політичні партії, або двоє парламентарів належать до різних партій. Шанси, що ті двоє виборців виберуть ті самі партії (чи двох парламентарів, які належать до різних партій), залишається обрахувати за формулою:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n - кількість партій,

p_i - відсоток голосів виборців чи мандатів, отриманих партією

Індекс фракційності вказує на можливість існування партійних систем – від досконалої однопартійної системи, в якій одна партія здобуває всі виборчі голоси (мандати) $F=0.0$, до системи достатньо функціоналізованої, в якій кожний виборець голосує за свою власну партію, а кожний парламентар належить до іншої партії $F=1.0$. У досконалій двопартійній системі, в якій кожна з партій отримує наприклад, 50% голосів, величина індексу фракційності дорівнює 0.50 ($F=1-(0.50+0.50)=1-0.50=0.50$). Рівень фракційності між 0.50 та 0.67 вказує на конкуренцію двох партій. Ціна індексу фракційності, вища ніж 0.70, є ознакою існування багатопартійної системи (більше ніж трьох партій). Рівень, нижчий 0.50, вказує на появу домінуючої партії.

Рівень фракційності в Західній Європі був найвищим 20-х рр. ($F=0.758$), найнижчим у в 50-х рр. (1955-1959рр., $F=0.700$), в 70-х рр. знову зріс (1975-1979, $F=0.737$). У першій половині 1970-х рр. величина індексу фракційності становила 0.716. Зосередьмося на парламентській фракційності. Правилком є те, що ступінь парламентської фракційності є нижчим за виборчу фракційність, що пов'язано, насамперед, з репресійним впливом, який здійснює виборча система на конфігурацію партійної системи. Середній рівень індексу фракційності в 1945–1994 рр. становив 0.68, в 1970-х та 1990-х рр. він є вищим (0.70), ніж в 1945–1979 рр. (0.66).

Очевидно, що це є результатом появи в 1950–1970-х роках багатьох нових політичних партій, існування яких вплинуло на результати коаліційних переговорів. Найменший ступінь індексу фракційності маємо в Греції (0.52) та у Великій Британії (0.53). Найвищого ступеня величина індексу фракційності досягає в Швейцарії (0.82) та Фінляндії (0.80), що свідчить про дуже сильну фрагментацію парламентської партійної системи в цих державах. Цей факт загалом, не має впливу на результати коаліційних торгів чи на тривалість урядів. У Голландії, Іспанії та Франції помітна тенденція падіння індексу фракційності, причому у Франції є вона найсильнішою (–0.07).

5. Індекс поляризації (ідеологічної дистанції). Метод соціологічних досліджень запропонований Сані та Дж. Сарторі для визначення ступеню поляризації політичних сил в рамках існуючої політичної системи. Полягає в тому, що, застосовуючи заздалегідь приготовану шкалу понять (соціальна рівність, суспільні зміни, відношення до обидвох наддержав та характеру зв'язків між Сходом та Заходом, релігійність), можна, використовуючи відповіді респондентів, сконструювати простір міжпартійного змагання. Визначається як різниця між двома екстремами системи.

Існують ще такі *індекси*:

Індекс мовно-етнічної фрагментації. Цей індекс запропонували використовувати Лане і Ерссон. Він спирається на оцінці правдивості припущення, що дві випадково вибрані особи в рамках певної місцевості належать до різних мовно-етнічних груп. Визначається від 0 до 1. Якщо його величина наближається до 1, то суспільство є більш мовно-етнічно різноманітне. Швейцарія та Бельгія тут мають найвищий рівень фрагментації (0.50 і 0.55). Іспанія та Велика Британія теж мають достатньо високий рівень фрагментації (0.44 та 0.32). Португалія ж, навпаки, є найбільш гомогенною державою Західної Європи (0.01).

Індекс релігійної фрагментації. Показник, який застосовується для характеристики релігійних поділів. Визначається від 0 до 1, чим ближче до 0, тим одноріднішою є релігійна структура суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

- Волинец С. Б. Вне партий «хватай всех»: подходы к изучению партий и партийных организаций в современных демократиях / С. Б. Волинец // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире: Сб. научн. тр. / Ред. и сост. Кулик А. Н., Мелешкина Е. Ю. – М., 2006. – С. 61–72.
- Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда // Современная сравнительная политология. Хрестоматия. – М., 1997.
- Зараменский И. Опьянение свободой. Опыт социально-политического анализа многопартийности / И. Зараменский // Диалог. – 1990. – № 15.
- Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій / В. Ковальчук // Студії політичного центру «Генеза». – 1995. – № 2.
- Коломеев В. Ф. Партии в зеркале западной социологии / В.Ф. Коломеев // Государство и право. – 1995. – № 10.
- Кулик А. Н. Сравнительный анализ в партологии: проект К. Джанды / А.Н. Кулик // Политические исследования, 1993, № 1.
- Монолатій І. Конфігурація партійних систем країн Східної і Центральної Європи: трансформація соціал-демократії та демократичної лівиці / І. Монолатій // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – Вип. І. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 67–75.
- Остапек Ю. Методологія дослідження еволюції партійних систем в перехідних суспільствах (на прикладі Румунії) / Ю. Остапек // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – Вип. 9. – Ужгород, 2008. – С. 129–133.
- Сытин А. Г. Политическая социология Мориса Дюверже / А.Г. Сытин // Социально-политические науки. – 1990. – № 12.
- Политическая социология: Учебник для вузов / Под ред. Ж. Т. Тощенко. – М., 2002. – С. 180–184.
- Шведа Ю. Методологічні застереження Дж. Сарторі щодо аналізу партійних систем / Ю. Шведа // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 28–32.
- Шведа Ю. Р. Політичні партії. Енциклопедичний словник / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2005. – С. 53–56, 128–131.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем: Навч. посібник. – Львів, 2004. – С. 494–509.
- Шмачкова Т. В. Из основ политологии Запада / Т.В. Шмачкова // Политические исследования. – 1991. – № 2.